

Ryssugnarna och den ryska skärgårdsflottan.

Inledning, s. 14. Konstruktion, s. 14. Placering i terrängen, s. 20.
Ålder, s. 23. Förekomst, s. 25. Användning, s. 42. Det etnografiska
problemet, s. 65.

Inledning.

Det försök, som här skall företagas i avsikt att lösa de s.k. ryssugnarnas gåta, går närmast ut på att genom ett fixerande av fyndsorterna och ett konfronterande av dessa med kända historiska fakta komma till målet.

Ryssugnarna längs Finlands kuster äro talrika, de ha säkert en gång kunnat räknas i tusental, och åtskilliga väl bevarade exemplar stå ännu att iakttaga bland det stora flertalet av demolerade sådana. De svårigheter, som beredas undersökningen genom att en del fynd under tidernas lopp försvunnit, skola väl icke vara omöjliga att övervinna, ty även det bevarade materialet är mycket rikt. Vanskligare kunde den andra här föreliggande svårigheten vara: att alla fyndplatser säkerligen ej ens ännu fullständigt antecknats. Det förefaller dock som om de observerade fynden i sin ymnighet kunde tillställa vissa slutsatser.

Undersökningsuppgiften måste givetvis stöda sig på arkeologiska förarbeten. Det må genast sägas att dessa lämna en del övrigt att önska, ty en på en gång grundlig och omfattande arkeologisk utredning saknas ännu.

Härtill kommer att problemet, som det skall visa sig, även har en etnografisk sida, för vars utforskande det mesta arbetet återstår.

Då den föreliggande forskningsuppgiften emellertid i det stora hela nu redan kan tillrättaläggas, har jag vågat skrida till denna framställning.

Konstruktion.

Ryssugnarna äro anläggningar av ohuggen natursten, som upp-
lagts så, att ett ovalt valv uppstått med en ugnsmynning på ena kortsidan.

Dimensionerna äro något växlande, men man får väl angiva normalmått till ungefär tre meter i längd, två meter i bredd och något över en meter i höjd.

Beträffande ryssugnarnas byggnad är främst att säga, att de fått sin prägel av materialet och terrängen. Stenarna hava funnits på platsen förut; utan stenar naturligtvis ingen ugn, och stenarna hava de byggande nog icke hämtat med sig. Någon bearbetning av stenen har, såsom antytts, veterligen icke förekommit. Prägeln av improvisation är sålunda tydlig vad konstruktionen beträffar.

Detsamma är förhållandet om man betraktar ugnarnas placering. En ugn kan vara byggd på släta berget, och man finner då dess

Foto B. Cederhvarf.



Bild 1. Ryssugn på Eckerö. Finlands Nationalmuseum.

väggar vara uppförda nedifrån och upp till välvningen med användande av på platsen hopsamlade stenar. En annan ugn kan vara sluten till en större sten eller en bergvägg, varvid man sålunda fått en sida till skänks av naturen, eventuellt två, för den händelse ugnen inpassats i en vinkel eller klyfta.

Materialets beskaffenhet har säkerligen varit bestämmande för ugnarnas dimensioner. Att av natursten, sådan som våra holmar erbjuda, bygga en större ugn än de vanligen förekommande, vore troligen icke görligt utan materialets bearbetning och utformning. Naturstenen vid våra kuster består merendels av ett slags rullsten, som fått sina kanter avslipade dels under istiden, dels av havsvattnet. Vittring och sprickbildning ha stundom kunnat gestalta kanterna skarpare och ytorna planare, och den genom upptänd eld alstrade hettan har kunnat giva upphov till flagor, som spjälkts från en underliggande berghäll. Även material av detta slag har vid ugnarnas upp-

förande kunnat komma till användning. Längre och smalare stenar eller block, som kunnat användas till balkar över ugnöppningen, anträffas icke sällan. Särskilt synes de åländska bergen giva sten, som lämpat sig för regelbundet byggda ugnsmynningar. (Bild 1—2).

Under sådana förhållanden har det vid ugnbygget gällt att, med gestaltande av ugnsmynningen på lämpligt sätt genom ett par större block och en eller ett par tvärlagda stenar över dem, så avpassa det över bottenvarvet lagda materialet att välvningen möjliggjorts.

En säregen konstruktion omnämnes av prof. A. M. Tallgren från Pitkäpaasi: »Sällsynt redig och vacker är en ovanför den forna ång-

Foto genom kyrkoherden W. Melin 1937.



Bild 2. Ryssugn på Borgö i Hammarland.

båtsbryggan på Essaari. Den ena långväggen utgöres av en stor jordfast sten, den andra är en lodrät bergvägg. Det mellan dessa förefintliga c. 1 m breda mellanrummet är i ena ändan och ovan till betäckt med stenar, så att det bildas en i den andra ändan öppen, c. 1 m djup förträfflig ugn.»¹

Ryssugnarna på Björkö (Öb) beskriver Sjöberg, som där observerat två fullkomligt hela ugnar, såsom uppförda av »ej synnerligt stora kullerstenar, vilka så konstruktivt inpassats i varandra, att icke ens murbruk behövts vid anläggningen av det kupiga ugnverket». Till sin yttre form angivas de som »avlångt runda och kullriga, samt fram till, där själva öppningen finnes, så gott som raka. Längden utgör 1,8 m och bredden fram till 1,5—1,8 m, den högsta höjden

¹ A. M. Tallgren, Suomen kiinteät muinaisjäännökset, s. 43. (Citatet översatt.)

omkring 1,2 m. Bakre delen är avrundad och betydligt smalare än framsidan.»¹

A. O. Freudenthal omnämner på följande sätt ett fynd på Stor-Pellingelandet i Borgå socken: »På Asparnäs udde äro två ryssugnar belägna, av hvilke den ene, som här afbildas, är fullkomligt väl bibehållen; ofvanpå mosslupen. Dess dimensioner funnos vara: höjd $2\frac{1}{4}$ aln, bredd $3\frac{1}{4}$ aln, mynningens bredd 16 tum, mynningens höjd 13 tum. Å ena sidan finnes ett hål tätt invid marken. Inuti ugnen fann jag kol.» (Bild 3.)²

Samme förf. omnämner ett annat fynd på Stor-Pellingelandet: »Ugnen ligger vidpass 20 famnar upp från stranden nära en liten mosse och är nästan alldeles gömd under mossa och lingonris, men

Enligt Freudenthal (FFT I, s. 68 och plansch.)



Bild 3. Ryssugn på Stor-Pellingelandet i Borgå socken.

fullkomligt väl bibehållen. Dess dimensioner äro: höjd 1 aln 7 tum, bredd $4\frac{1}{2}$ aln, längd $4\frac{1}{8}$ aln; öppningens bredd $22\frac{1}{2}$ tum, höjd 11 tum. — Ej långt därifrån ligger en annan ugn, men alldeles förstörd och äfvenledes öfvervuxen med frodig mossa.»³

Vi förfoga över resultatet av en arkeologisk undersökning av en mindre ryssugn vid Hanga i Rimito, verkställd år 1901 av den intresserade och ingalunda obevandrade amatörarkeologen fru J. M. Montin-Tallgren, tydligen under samverkan med hennes då sexton-åriga son, sedermera professor A. M. Tallgren. Resultatet beskrives på följande sätt:

»Omkring $\frac{1}{2}$ kilometer nordväst om Hanga gård finnas på slutningen av en backe några tiotal ugnar. De största äro $4 \times 3,60$ m,

¹ H. R. A. Sjöberg, *Livet bland Kvarkens söner och döttrar I*, s. 28.

² Finska Fornminnesföreningens Tidskrift I, s. 68.

³ Samma st.

de minsta $2,15 \times 2,80$ m. En sådan mindre ugn undersöktes år 1901. Till det yttre såg den ut som ett vanligt stenrös, som i inget annat avseende gav intryck av en »ugn», än att stenarna faktiskt tycktes sköra, alldeles som brända. Vid dess söndertagande kunde man i alla fall urskilja, att stenarna ursprungligen varit ställda i ring, och att i mitten fanns en stenfri »ugns eldstads plats», där under ett 17 cm tjockt gruslager fanns ett av små stenar omsorgsfullt lagt golv. På många ställen fanns kol. Under stenläggningen fanns åter grus, som låg 6 cm tjockt i mitten och 10–12 cm på sidorna. Under detta gruslager befann sig en ny, i någon mån värdslost lagd stenbotten. Även i detta andra gruslager fanns mycket kol, närmare nedre kanten ett merendels 1 cm tjockt sot- eller kulturlager. Andra fynd voro

Enligt Freudenthal (FFT I s. 68 och plansch).

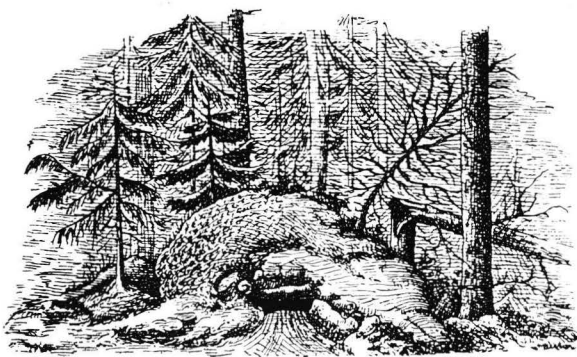


Bild 4. Ryssugn på Onaslandet i Borgå socken.

ej för handen. — Det närmast botten belägna stenlagret vilade delvis på själva berget, som blott i utjämningsyfte belagts med stenar.

I någon mån annorlunda beskaffad var en ryssugn nära den förstnämnda, högt på Krampholmen, c. 200 steg från holmens nordvästra udde. Ugnen ligger på bergkammens högsta punkt och dess bakre vägg är bergväggen. För övrigt är den uppförd av rullstenar. Dess yttre längd är 2,15 m, höjden 1,10 m. »Eldstaden» är 1,70 m lång, vid öppningen 89 cm bred och 70 cm hög. Botten är fylld med värdslost lagda stenar. Att där skulle ha brunnit eld, därav är intet spår synligt. Oundersökt.»¹

En konstruktionsdetalj, som vissa iakttagare tycka sig ha observerat, nämligen ett i ugnstaket anbragt rökhål, kan kanske vara i någon mån växlande. Till följd av det primitiva konstruktionssättet

¹ A. M. Tallgren, »Ryssän uuneista». Kotiseutu 1910, sid. 276. (Citatet övers.)

är ugnen ju skäligen otät, och fråga kan uppstå om ej nödigt drag kunnat komma till stånd vid eldningen utan att någon av de talrika öppningarna mellan takets stenar uttryckligen formats till ett rökhål. Frågans avgörande måste lämnas beroende på en noggrann arkeologisk-teknisk undersökning.

Stundom har man observerat att ryssugnarna kunnat slutas medelst en stenhäll som ställts framför ugnöppningen; härom har Gottlund lämnat uppgifter från Altarskär i Pernå. Han synes ha antagit att man tillslutit ugnarna för att skydda dem medan de icke användes.¹

Konstruktionen skiljer ryssugnen från en badstugu-ugn, en s.k. kiuas, vilket redan Gottlund observerade i Sibbo vid utforskandet av de på Granholmen befintliga ugnarna: »Taken till alla dessa ugnar ha blott bestått af ett hvarf stenar, och voro de således alldeles olika våra kiukaat, eller badstugu-ugnar.»² (Bild 5.)

Den stundom anträffade stensläggningsen i ugnens botten tilldrager sig uppmärksamhet. Åtminstone en del av ugnarna torde alltså använts för något ändamål som gagnats av denna konstruktionsdetalj. Om en av ryssugnarna i närheten av Östhammar säger en meddelare att den inuti är belagd med flata stenar i botten.³

Det finnes intet skäl att betvivla, att ugnarna skulle eldats, vilken nu sedan deras användning varit, närmare sett. I talrika ugnar har anträffats kol, och ställvis ser man ännu spår av sot i deras inre. Rätt ofta framhålles, att de stenar som använts för byggnaden äro sköra, vilket är en given följd av eldningen. Professor Jonatan Reuter förklarar som en allmän observation i Tvärminnetrakten, att stenarna visa spår av förändring; de falla lätt sönder om man faller dem mot berg, och Tvärminneborna veta, att de kunna användas till vägfyllnad men ej till byggnadssten.⁴

Enligt Nilsson.

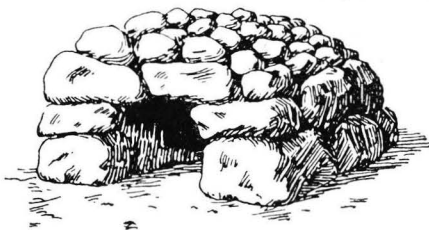


Bild 5. Primitiv badstugu-ugn från Älgaröds socken i Skåne.

¹ Gottlunds anteckningar i Nationalmuseum IV, s. 283; enligt referat hos Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 33.

² C. A. Gottlunds resa i östra nyländska skärgården 1860, Hembygden 1910, s. 322.

³ Fil. lic. Bengt Bergman, Stockholm, brev till förf. 21/9 1936.

⁴ J. Reuter, brev till förf. 1/11 1936.

Placering i terrängen.

FFT VII, s. 151.



Bild 6. »Ryssugn» i Pyhämaa, starkt påminnande om en badstugu-ugn.

Ett allmänt bekant sakförhållande, som aldrig upphört att draga till sig iakttagares uppmärksamhet, är ugnarnas förläggning till platser, där man med utgångspunkt i senare tiders levnadsvanor och näringsföretag ej skulle vänta att finna anläggningar av detta slag. Fyndplatserna utgöras i regel av stränder eller strandsluttningar, ofta nog så höga och med en nog så besvärlig terräng.

Tallgren har observerat att ryssugnarna i Rimito (Hanga-Kramp, Aslaluoto) äro belägna nära stranden, men dock alltid på några tiotal meters avstånd där-

ifrån och på mycket olägliga och steniga branter (»hyvin epämukavilla, kivikkoisilla rinteillä»)¹.

Ryssugnarna på Högsåra-öarna i Hitis socken äro samtliga belägna nära stranden, på en höjdnivå som växlar mellan c. 2—12 meter (bild 7—9). Möjligt

Foto B. Carpelan 1934.

är att en ännu högre placering förekommer på andra orter; meto-diska och mera omfattande iakttagelser rörande nivåförhållandena saknas i detta nu.

Såsom en omständighet av betydelse må antecknas, att ugnarna i regel förekomma på något avstånd från den nuvarande bosättningen, ja man kunde säga även från trakter, där



Bild 7. Ryssugn på Högsåra Norstön i Hitis socken.

boplatser tidigare funnits. Obebodda holmar, avlägsna vikar och uddar hava ofta uppsökts vid deras anläggande.

¹ A. M. Tallgren, »Ryssän uuneista». Kotiseutu 1910, s. 297.

Foto B. Carpelan 1934



Bild 8. Ryssugn på Högsåra Norstön i Hitis socken. Ungsmynningens övre del formad genom två stenars sammanförande.

En annan märklig omständighet är att vid ugnarnas anläggning — såvitt man nu kan se — ingen hänsyn togs till förekomsten av färskt vatten. Vattensamlingar i skogen, bäckar och skogskällor kunde ju möjligen ha uppsökts vid anläggningen, men å andra sidan kan det lätt påvisas, att många platser där ryssugnar anlagts äro i fullkomlig avsaknad av friskt vatten.

Såsom ett gemensamt drag synes föreligga tillvaron av en användbar landningsplats, och om man betraktar fyndorterna ur denna

Foto B. Carpelan 1934.



Bild 9. Obebodd bergig strand å Högsåra Norstön i Hitis socken, nära nuvarande Stockholmsfarleden; berget vettar mot öster. Den å Bild 7 återgivna ryssugnen är synlig från sjön. Dess höjdläge sammangår ungefärligen med topparna på de lägst belägna granarna. På berget och inne i skogen t. h. finnas flera ryssugnar.

Foto förf. 1936

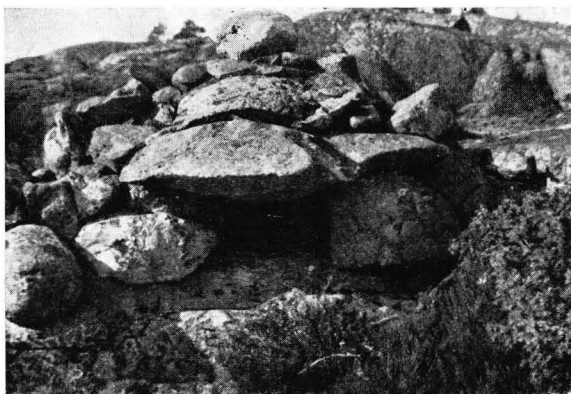


Bild 10. Ryssugn på Långholmen i Kasnäs, Hitis.

synpunkt framträder följande bild. Ryssugnarna äro anlagda invid allmänt använda farleder och så belägna, att deras anläggare kunna tänkas hava varit i stånd att efter landstigningen gripa sig an med uppförandet av dessa improviserade byggnadsverk. Man kan framställa påståendet, att fartyg gott kunnat lägga till direkt vid stranden på de platser, där ugnar äro förefintliga, och att landningsplatserna merendels äro rätt väl valda, såsom erbjudande skydd för vågsvall och hårdare vindar. De förete ofta karaktären av skyddad hamn, varvid även beaktats möjligheten av hastigt uppbrott.

Hamnen vid Tvärminne är en sedan mycket gamla tider känd och eftersökt hamn, som erbjuder lä för många vindar samt tillfälle att vid olika vindriktningar gå ut till sjöss. Flerstädes är den uppsökta

Foto förf. 1936.



Bild 11. Samma ugn sedd från sidan.

stranden hög och bråddjup, och detta har tydligen föranlett ugnarnas placering högre upp, alldenstund själva stranden saknat de för anläggningen erforderliga stenarna, vilka följaktligen hava måst sökas längre inåt land eller på bergen. Exempel på anläggning av detta slag erbjuder t.ex. Högsåra Norstön och troligen Hanga i Rimito. En väl skyddad men dock ur synpunkten av snabbt uppbrott lämplig hamn har erbjudits av Norstöns nordligaste, invid utloppet till Gullkrona belägna vik, invid vilken ett stort antal ryssugnar äro belägna på ganska ringa höjd över havet. Då ugnarna här i regel äro placerade mot öster, hava bergkammar och skog säkert erbjudit gott lä.

Kravet på gott och skyddat läge uppfylles i hög grad av Marsunds södra mynning, mellan Hammarland och Eckerö, där en fyndort av mycket stor utsträckning är för handen. En därstädes liggande flotta har ej endast kunnat finna goda tilläggsplatser samt lä i vikar och bakom holmar, utan den har även haft en reträttväg norrut om nöden fordrat. Marsunds bekanta roll i den forntida sjöfarten torde i detta sammanhang observeras, med hänvisning bl. a. till den invid Borgö liggande Kappalö.

En betydelsefull fyndort, rik på lämpliga naturliga landstigningsplatser, utgör Hjortö i Korpo, icke långt från den viktiga farleden genom Korpoström.¹

En komplettering av uppgifter rörande ryssugnarnas placering lämnas i det följande, vid uppräknig av fyndorterna.

Alder.

Beträffande de s.k. ryssugnarnas ålder hava uttalats olika åsikter, delvis baserade på föreställningar, som kunna vara nog så överdrivna.

Vi få icke förtiga att benämningarna »juutin uuni» och »juuti-laisten uuni», som tillägges ugnarna i Vehmo härads skärgård, kunde anses tillerkänna dem en ganska respektabel ålder. Denna benämning får dock ej pressas för hårt, ty alternativt, troligen övervägande, förekommer benämningen »ryssäin uuni».²

En del Björköbor (Österbotten) hålla enligt Sjöberg för, att ifrågavarande fornlämningar gå tillbaka ända till 1400-talet.³ Sjöberg själv anser denna åsikt möjlig och förmodar att ugnarna mycket väl kunna ha funnits till 200 à 300 år före stora ofreden.⁴ Melander,

¹ Meddelande av docenten L-I. Ringbom.

² *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* (citeras härefter FFT) VII, s. 150; Tallgren, *Suomen kiinteät muin.*, s. 32.

³ *Sjöberg*, *Livet bland Kvarkens söner och döttrar I*, s. 27.

⁴ *Sjöberg*, a. a., s. 29.

som har sin åsikt alldeles klar och gör gällande att ryssugnarna enbart använts till rökning och torkning av fisk, säger om dessa ugnars ålder: »Det är högst troligt, att i det föregående omtalade ryssugnar tämligen tidigt användes till rökning av fisk och tidigare än de användes till fisktorkning, särskilt i de trakter, där man fångade lax och sik. Kanhända användes de för sådant ändamål i någon mån redan under medeltiden. På detta tyda de förut anförda uppgifterna om »spikelax» från åren 1506 och 1513.»¹

Beträffande åldern hos ugnarna på Pitkäpaasi uttalar sig Tallgren med en motivering som icke får missförstås, att de påtagligen äro äldre än 1700-talet, emedan de äro uppförda av stenar, som icke

Foto T. Candolin.



Bild 12. Ryssugn vid Hanga i Rimito.

blivit spjälkta.² Detta omdöme måste ses mot bakgrunden av det sakförhållande, att sten från Pitkäpaasi fördes till det nyanlagda Petersburg för byggnadsändamål. Förf:s tanke har varit att ugnarna på Pitkäpaasi förefunnits redan då ifrågavarande export av byggnadssten började.³

I allmänhet har man ansett att ryssugnarna merendels äro ett par hundra år gamla. »Ur en å Krampsholmen mitt emot Sjählö i Rimito befintlig ugn» — säger Strandberg — »uppstiger en redan mycket murken $\frac{1}{2}$ m hög trädstubbe, vars radie är 45 cm och omkrets 275 cm. Stubben för oss åtminstone 200 år tillbaka i tiden —.»⁴

¹ Melander, Sillin eli suurhailin kalastuksesta, s. 197. (Övers)

² Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 43.

³ Brev t. förf

⁴ S. Strandberg, Om jungfrudanser och ryssugnar i Nagu, i Album utgivet av Nagu ungdomsförening I, s. 99.

Uppgiften, som ursprungligen härstammar från Tallgren, ger oss påtagligen för det föreliggande fallet en terminus ante quem.

Såsom av den följande framställningen kommer att framgå, kan det i vissa fall ledas i bevis och i andra fall styrkas med vägande indicier, att åtminstone en grupp av friluftsgnarnar, d.v.s. de egentliga »ryssugnarna», väsentligen härstammar från stora ofreden. Såvitt ovanrefererade åsikter om friluftsgnarnas ålder avse övriga grupper av sådana ugnar, har man skäl att principiellt medgiva deras möjlighet. Beträffande vissa speciella fynd kan arkeologin möjligen leda i bevis att de härstamma från förhistorisk tid. Det kan naturligtvis även hava inträffat, på vitt skilda tider och orter, att personer, som tagit sin tillflykt till ödemarker eller till holmar i skärgården, för sina behov uppfört ugnar i fria luften. Andra ugnar kunna härröra från ödemarksbosättning av annan karaktär. Och helt kan man ej förneka möjligheten att vissa av ugnarna kunnat tjäna speciella näringsfång, varom mera senare.

Om vi sålunda från början utgå från förefintligheten av flera grupper friluftsgnarnar, av vilka de s.k. ryssugnarna äro en, visserligen den mest framträdande, så ger sig lätt den slutsats, att ryssugnarnas ålder vore möjlig att fixera till merendels något över tvåhundra år, under det att åldern för övriga grupper friluftsgnarnar vore starkt växlande.

Förekomst.

De östligaste fynd av ryssugnarnar som finnas omnämnda i litteraturen äro gjorda vid *Viborgsviken*. K. Soikkeli har beskrivit ett sådant fynd i tidningen »*Karjala*» 1910. Han fann på Saarela ås på en stenig höjd 4—5 mer eller mindre hela ugnar i en grupp nära varandra, och den beskrivning han giver överensstämmer fullkomligt med den bekanta ugnstypen. Han jämför fyndet med ett motsvarande, som kort före författandet av hans uppsats gjorts i Östra Nyland,

Foto T. Candolin.



Bild 13. Ryssugn vid Hanga i Rimito.

omfattande 25 exemplar. Till Soikkelis förklaring skall jag senare återkomma.¹

Vid en blick på den av A. M. Tallgren publicerade kartan över ryssugnarnas utbredningsområde (bild 14) måste man få uppfattningen att Soikkelis fynd ej äro de enda, som gjorts i Viborgstrakten, alldestund kartan visar Viborgsviken ganska tätt kransad med fynd.²

Till de östligaste fyndorterna hör *Vederlax* (Virolahti) österom Fredrikshamn. Tallgren, som undersökt Pitkäpaasi med omgivande

Enligt Tallgren.

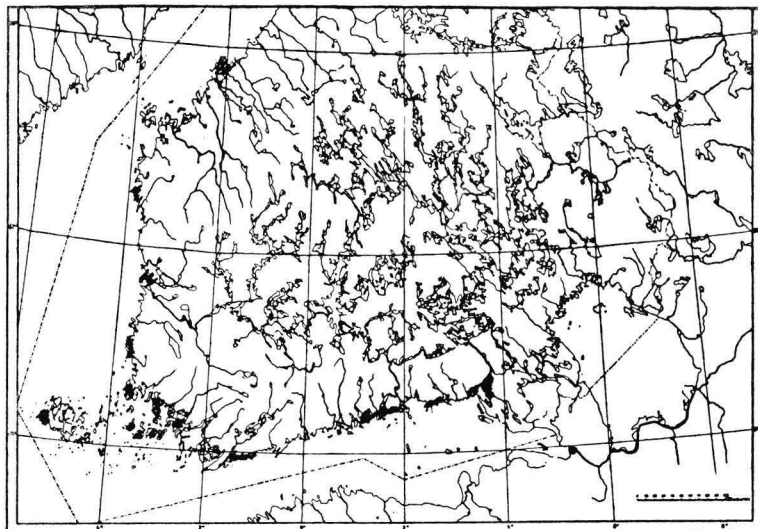


Bild 14. Utbredningsområdet för ryssugnarna i Finland.

öar åren 1913 och 1918, har konstaterat en grupp om 10–15 st. på Kummeludden å Essaari och han antyder att ytterligare åtskilliga av de talrika fynden i trakten kunna räknas till denna kategori.³ Samme författare har vid fynden på Pitkäpaasi länkat ett betydande intresse och därför ur en speciell synpunkt återkommit till dem;⁴ härom mera i det följande.

Nationalmuseum har emottagit en uppgift om att ryssugnar observerats i *Anjala*.⁵

¹ K. Soikkeli, Kiviuneja Viipurin läheisissä metsissä, »Karjala» 6/9 1910.

² A. M. Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 34. Kartan motsvarar ej längre fullt iakttagelsernas resultat. Sålunda framgå ej därur de talrika fynden på Björkö (Öb.) och Replot.

³ A. M. Tallgren, a.a., s. 43, 48.

⁴ A. M. Tallgren, »Niintäminen»; Virittäjä 1918, s. 74 f.

⁵ A. M. Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 33.

Då vi nalkas *Pernå*, som lämnar oss betydelsefulla bidrag, föreligger på *Altarskär* utanför *Lovisa* ett redan av *Gottlund* observerat fyndställe. Han har där antecknat 14 ryssugnar förutom vissa egenomliga stensättningar. Namnet *Altarskär* och därvarande fynd förändra från *Gottlunds* sida fantastiska antaganden.¹

Ett mycket viktigt fyndställe utgör *Ryssö* i *Pernåviken*, hörande under *Tervik*. *Hipping* omnämner i sin år 1817 tryckta historia över *Pernå* att en mängd bakugnar anlagts på bergen å *Ryssö*, av vilka ännu tydliga lämningar på hans tid funnos.²

Om fynden i *Borgå* socken lämnar *Freudenthal* upplysningar. Han omnämner ryssugnar på *Stor-Pellingelandet* och på *Onaslandet*.³ (Bild 3, 4.)

Å det till *Pellinge* hörande *Sundö* eller *Sunilandet* har man senare observerat 25 st. ryssugnar.⁴

Då *C. A. Gottlund* 1860 företog sin antikvariska resa i östnyländska skärgården, gjorde han anteckningar om 9 ryssugnar på *Granholmen* eller *Granlandet* i *Sibbo* socken samt 1 på holmen *Svarta Hästen*.⁵

Väster om *Helsingfors* har man i *Kyrkslätt* gjort fynd på *Porkala udde*,⁶ i *Sjundeå*⁷ samt även på *Barö* i *Ingå*.⁸

I *Pojo* socken finnas åtskilliga mindre stenhögar på *Björnby* berg. Vid närmare undersökning har man funnit att större delen av dem icke är annat än igenfallna ugnar, uppförda av gråsten.⁹ *John Gardberg* upplyser om att åtskilliga tiotal ugnar finnas i samma socken på *Näsby* mark, som ligger under *Brödtorp*.¹⁰

I *Lappvik* ha anträffats ryssugnar, om vilka närmare uppgifter emellertid icke föreligga.¹¹

Den nästa stora fyndplatsen på vår väg västerut är *Tvärminne*.

¹ *Tallgren*, Suomen kiinteät muin., s. 33.

² *A. J. Hipping*, Beskrifning öfwer Perno Socken i Finland, St. Pettersburg 1817, s. 66.

³ *A. O. Freudenthal*, Öfversigt af östra Nylands fasta fornlemningar, FFT I, s. 68, 1874.

⁴ *Nya Pressen* 4/8 1909. Jfr. *Allardt*, Borgå sockens hist., s. 25, 147 samt Suomenmaa I s. 142.

⁵ *Hembygden* 1910, s. 322 f., s. 276. Jfr. Finlands svenska folkdiktning (cit. härefter Fsvf.) II, 2, s. 269.

⁶ Fsvf II, 2 s. 269.

⁷ *Tallgren*, Suomen kiinteät muin., s. 35.

⁸ Fsvf II, 2 s. 269.

⁹ FFT IV s. 50.

¹⁰ *John Gardberg*, Ofredsminnen från Pojo socken. I »Hävd och bygd» 1926, s. 16.

¹¹ Meddelande av folkskolläraren *J. Tång*, Lappvik.

Jonatan Reuter omnämner att enbart på Land-Björkskär funnits ett par dussin dylika ugnar. De flesta av ugnarna vid Tvärminne ha fallit sönder.¹ Dessa uppgifter har prof. Reuter senare utvecklat i brev till undertecknad.

En av samma iakttagare uppgjord kartskiss visar ryssugns-lägen på följande ställen: Tvärminneön — enligt uppgift av dr. Ernst Häyrén ett femtiotal —, Lillön vid Hästö-Busö, Valtern, Kalvön, Syndalsholmen, Syndalsnäs, Storlandet i ögruppen Kupungarna, Isskär, Land-Björkskär och Porsskär. De talrika fynden göra att Tvärminne-trakten särskilt bör hållas i minnet såsom en av de mest betydande fyndplatser vi äga på förevarande område.

En uppgift om att fynd gjorts i *Bromarv* har jag funnit antecknad i obestämd form.²

I skärgården väster om *Hangö* finnas ryssugnar på Gunnarsörarna och på Skogsskär, på vilken sistnämnda holme inhuggningar i berget och järnringar vid stränderna vittna om gammal hamnplats.³

I *Hitis* vidsträckta skärgård finnas ryssugnar på flera ställen, såsom Biskopsö, Kasnäs och Högsåra. För ett par år tillbaka undersökte jag ugnarna på Högsåra hemlandets östra strand och fann då rester av ett par tiotal. Längre norrut på den s.k. Norstön, alltså nära intill den utfart till Gullkrona, som även användes av Stockholmstrafiken, fann jag flera tiotal, i tvenne huvudgrupper. Av ugnarna är en ännu alldeles intakt (bild 7) och en annan nästan hel. Sommaren 1936 gjorde jag på Långholmen, hörande till Kasnäs by, åtminstone ett dussin säkra fynd; tiden medgav ej annat än ett hastigt genomsökande av halva holmen. En av ugnarna var utomordentligt fyndigt uppförd och är ännu väl behållen. (Bild 10—11).

Norrut, på Kimitolandets västkust finnas ugnar vid Ölmos i *Dragsfjärd*. Härom säger en meddelare: »På en holme vid Ölmos finnes en ryssugn, c. 2 m i längd, den är igenfallen, men visar att släta stenar lagts på botten, varöver stenar välvts. Vi kalla den ljäbuschka.»⁴

Jag har antecknat en uppgift om förefintligheten av en friluftsgugn på Dirholm i *Pargas* invid Pargas port,⁵ möjligen en ryssugn,

¹ J. Reuter, Helsingfors — Åbo — Stockholm, s. 76.

² Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 35.

³ Meddelande av lotsar i Hangö, augusti 1937.

⁴ Meddelande av f. husbonden Forsbom, Ölmos 25/5 1936. I Ortsbenämningen återfinnes det ryska *лѣбушка* (»ljäbuschka» = limpa), tydligen föranlett av gammal tradition.

⁵ Meddelande av red. Allan Gustafsson.

möjligen en av flyktingar uppförd ugn. Därefter finna vi nya ugnar invid farleden mellan Pargas och Nagu.

Nära utloppet till Erstan finnas på *Nagu=sidan* ryssugnar på Prostviks ägor ävensom på Käldö. Å Kaiplot holme, som hör till Finnby by och ligger i socknens norra del, har man antecknat sex ugnar i rad på en hög skogbevuxen backe.¹

Den farled som nyss berörts utmynnar i farleden mellan Åbo och Skiftet, vilken med hänsyn till den föreliggande forskningsuppgiften icke saknar intresse. Till södra sidan av denna farled höra väl de ovannämnda fynden i norra Nagu, och i fortsättningen åt sydväst och väster nå vi fyndställena i Korpo och Houtskär, varom mera senare.

Undersöka vi närmast trakterna vid den centralt belägna Erstan så finna vi en betydande massa ryssugnar i *Rimito*. J. M. Montin-Tallgren och A. M. Tallgren ha anträffat sådana vid Hanga, på Krampholmen och Aslaluoto. På en bergbrant 1,1 km NW om Hanga finnas flera tiotal ugnar.² Utöver nämnda platser nämner Tallgren ytterligare som fyndorter Autola och Äijälä mark vid Sattesund, Uutiskuva och Väärenmaa.³ Arne Appelgren bekräftar att fynd till betydande antal gjorts vid Sattesund i Rimito. En rätt trafikerad farled leder genom nämnda sund norrut. Till texten anslutas bilder av två ryssugnar vid Hanga (Bild 12—13).

I fortsättningen än vidare norrut gives oss möjlighet till ytterligare iakttagelser.

I *Velkua* har man vid sidan av en jungfrudans gjort ugnfynd.⁴

Farleden går sedermera norrut mellan Töfsala och Gustafs. Den skär de västliga farlederna vid Hakkenpää och Helsinge i Töfsala, det sistnämnda stället bekant från sjökriget 1808. Från *Töfsala* ha fynd veterligen icke antecknats.

Gustafs socken företer ett fyndställe å Lehmäsaari, alldeles invid farleden och på gränsen till Lokalaks.⁵ Ugnarnas antal uppgives till 10 st.⁶

Lokalaks företer veterligen inga fynd av denna art, men väl *Nykyrko*, numera *Kalanti* socken, samt *Pyhämaa*. Ugnar antecknas

¹ *Strandberg*, Om jungfrudanser och ryssugnar, s. 98.

² *A. M. Tallgren*, »Ryssän uuneista», *Kotiseutu* 1910, s. 276.

³ *A. M. Tallgren*, *Varsinais-Suomea pitkin ja poikki*, s. 155 ff.

⁴ FFT VII, Karta över Vehmo härad 1880. »Ryssäinuuneja on Velkuanmaan luodolla» (*Vars.-Suom. hist.* I, s. 199).

⁵ Samma karta.

⁶ *Tallgren*, *Varsinais-Suomen hist.* I, s. 126.

funna på Lökö (1), på stranden av Kuddholm samt på Janhua udde (3 st.).¹

Ett antal ugnar, möjligen tillhörande en annan kategori, har observerats av en meddelare, som på Harikkala gårds mark i Kalanti sett 5–6 ugnar, på en plats, som numera är c. 1 mil från kusten; de skola varit omgivna av åker.² Platsen är av sakkunnig icke undersökt.

Ett tydligen mycket viktigt fyndställe antecknas i *Pyhämaa* invid Luparauma sund, där folket berättar att under stora ofreden en rysk vaktflotta legat (»Ison Ryssän aikana Venäläinen vahtilaivasto maannut»), samt även på öarna i närheten. Killinen omnämner att han vid sundet påträffat 2 st. ugnar och på det invid sundet belägna

Foto G. Mits 1932.

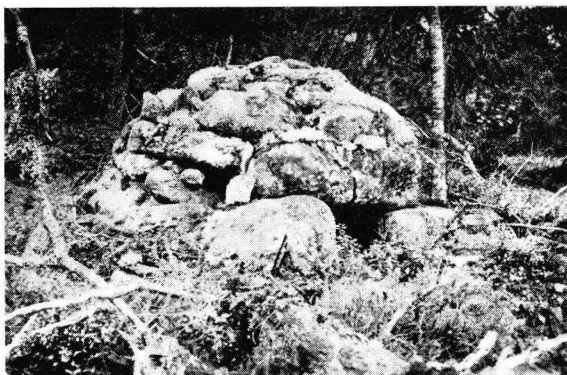


Bild 15. Ryssugn på Björkö (Öb), nära Finnhamnen.

berget Lupavuori 7 st. på ett område av ungefär ett tunnland. Alla voro mer eller mindre igenrasade, men ugnstöppningen var i flera fall hel³ (bild 6). Antalet enskilda fynd kan vara betydande. Tallgren uppger ett 10-tal på Lupavuori samt likaledes på Kukaistensaari och Ylötty ö på Nykyrko sidan.⁴

Utanför *Raumo* och i *Hvittisbofjärd* (Ahlainen) omnämner Tallgren ytterligare fynd.⁵

I *Vasa-trakten* synas fynden taga vid redan i Vasa stads närhet. På Buldersudden, emot Brändö sund, sägas »ryssarna ha legat med sina fartyg. Där finnas ännu bakugnar.»⁶

¹ Tallgren, a.a. I, s. 197.

² Meddelande av hovrättskanslist Roslin 28/9 1936.

³ FFT VII, s. 151.

⁴ Tallgren, Varsinais-Suomen historia I, s. 175.

⁵ Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 35.

⁶ Fsvf II, 2, s. 270.

En mycket viktig fyndort med avseende å de s.k. ryssugnarna är skärgården nordväst om Vasa, d.v.s. *Replot* och *Björkö*. Därvarande fynd antydas redan av de i »Finlands svenska folkdiktning» anförda traditionerna.

»Överallt i skärgården (Replot) anträffas s.k. ryssugnar, i vilka ryssarna skola ha bakat sitt bröd.»¹ »På Finnhamn i Björkö hamn finns ett stort antal, åtminstone över ett hundra bakugnar av gråsten, omkring 6 kvart erhöga och åtta å nio kvarter långa. (Bild 15.) Dessa ugnar, varav större delen ramlat ned, kallas »svenska bakugnar från husartiden». Att en större truppstyrka funnits här, ses av någon här i en stor halvcirkel radade stenar, som utvisa spår av ett större lägerställe.»²

Fynden beskrivas utförligt av Sjöberg i »Livet bland Kvarkens söner och döttrar». De hänföras merendels till den s.k. husartiden (av husera; göra illdåd), då ryska soldater tidtals sägas varit stationerade i Replots skärgård. Inemot 200 ugnar torde finnas på Björkö, kringspidda på skilda ställen. De flesta lära dock vara belägna på Tväröurin och Lillhamnbrolandet vid Finnhamnen, en hel mil i nordostlig riktning från Björkö by. Ett antal ugnar skola finnas på Lappöran NW om Brändö mot Valsöarna till. Traditionen avviker så till vida från den i »Finlands svenska folkdiktning» anförda, att det ej är fråga om svenska anläggare utan blott om ryska. »En del av den ryska örlogsflottan skall ha strandat utanför Finnhamnen, varefter ett betydligt antal ryssar en längre tid uppehållit sig i Björkö skärgård. Bland annat skola ryssarna ha sysselsatt sig med att bygga en stor flotta. Härvid förstörde de en myckenhet av den furuskog, som då växte i skärgården, och den skog, som icke åtgick till bygandet, fann sin förintelse genom att ryssarna satte eld på den.» Sjöberg anför i fortsättningen uppgifter om motsvarande fynd på västra delen av Replotlandet.³ Vid en arkeologisk undersökning på platsen borde även övriga av Sjöberg antydda fasta fornlämningar beaktas.

År 1873 gjorde stud. Z. Schalin ett meddelande vid Finska Fornminnesföreningens möte angående fynd av åtskilliga stenhopar i *Larsmo*. Möjligen kunna dessa fynd hänföras till ryssugnskategorin, särskilt som de yttre dimensionerna och materialet stämma, samt då på fyndställena funnits kol och aska.⁴ Tallgren anför uppgiften med reservation.⁵

¹ Fsvf II, 2, s. 270. Jfr *K. V. Akerblom*, Blad ur Replot sockens historia. I Svenska Folkskolans Vänners Kalender 1904, s. 160.

² Fsvf II, 2, s. 270.

³ *Sjöberg*, Livet bland Kvarkens söner och döttrar I, s. 29.

⁴ *Finskt Museum* V (1898), s. 61.

⁵ *Tallgren*, Suomen kiinteät muin., s. 35.

Teckning av Palm i Ny illustrerad Tidning 1861.



Bild 16. Ryssugn på Nättarön.

Fynden i Larsmo beröras av en författare i Jakobstads tidning 1934¹ och inordnas i en hel räkka intressanta fynd av friluftsgnarnar, som anträffats i *Pedersöre* och *Purmo*. I uppsatsen göres gällande att flertalet ifrågavarande fynd utgöra en skild grupp för sig, vilken kunde rubriceras såsom flyktingsugnarnar, varjämte bland dem kunde finnas återstoder av vistbastugor, tjärdalshyddor och ödemarksbosättning av mer eller mindre tillfällig art.

Enligt Ahnlund.



Bild 17. Ryssugn vid Älvsrabben.

Om vi återvända till den punkt i Åbolands skärgård, där farlederna skilja sig vid det forna Jungfrusund, må vi nu följa den farled som genom Korpoström går ut över Skiftet till Åland.

¹ A. H[olmqvist], Ryssugnarna, Jakobstads tidning 6/2 1934.

Korpo och *Houtskär* förete mycket talrika fynd. Härom säger Fagerlund: »Ryssugnar finnas på många ställen, dock så att Norrskatan, Ofvensor och nordöstra delen af Houtskär, Korpo kyrklandet och de detsamma närmast omgivande holmarna äro i stället så mycket rikare på dylika. De äro uppförde ett stycke ifrån stränderna, vanligen på uddar, och saknas helt och hållet längre upp åt landet. Ymnigast förekomma de på de till Korpogård hörande landtungorna Pakaston och Näset, på prestgårdens egor, på Finnö, längs stränderna af Bonäs, Öster- och Vester-Kalax, Korpoströms gård och några derunder lydande holmar, Rumar, Hyppis o.s.v. Öfverhufvudtaget synas de uppträda på de orter der ryssar under stora ofredens tid varit lägrade. Ehuru de fleste redan äro mer eller mindre igenfallne, finnas likväl ännu några, hvilka tiden ej förmått rasera. Bottnet är temligen jemnt och nästan alltid betäckt af kol och aska.»¹

I *Houtskär* finnas ryssugnar på västra sidan av Kyrklandet, på de närbelägna holmarna samt på Mussala bys mark.²

Obestämda uppgifter förekomma om stensättningar i trakten av Flisö i *Föglö*. Det är ej uteslutet att de anordningar, varom tvenne meddelare lämnat mig uppgifter, kunnat vara rester av ryssugnar.

Följande säkra fyndort är södra mynningen av *Marsund*, där såväl i *Hammarland* som på *Eckerö* anträffats ett mycket stort antal ryssugnar. I förstnämnda socken anteckna vi sådana på den för sina förhistoriska minnen bekanta Borgön (bild 2), där förekomsten av ryssugnar vid sidan av den gamla fornborgens vallar varit ägnad att försvåra identifieringen. Även på *Kattnäs* i *Hammarland* ha ugnar anträffats.³

Beträffande *Eckerö* är att säga, att ryssugnar observerats därstädes på *Mellanö* och *Västerö*.⁴ Nationalmuseum förfogar över en fotografi från *Eckerö*, tagen av Björn Cederhvarf. (Bild 1.) Ugnarna på *Västerön* skola uppgå till flera tiotal. Ytterligare fynd i nämnda socken hava gjorts på *Torpön* samt i närheten av *Storby*.⁵ En meddelare, som i juni 1937 på min anhållan verkställde efterforskningar vid *Eckerö-Torp*, gjorde därstädes på byns mark så talrika fynd, att

¹ Fagerlund, Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar, s. 290. — Jfr. Tallgren, Varsinais-Suomen historia I, s. 125.

² Se t.ex. A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen kiinteät muinaismuistot, Lännetär u.j. II, s. 258.

³ Brev till förf. ²/₆ och ¹⁹/₆ 1937 av kyrkoherden W. Melin i Hammarland, som haft godheten verkställa fotografering för förf:s räkning.

⁴ Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 35; jfr. Melander, Silli eli suurhaili, s. 195.

⁵ Fsvf II, 2 s. 269.

han uppskattade dem i hundratal; de flesta befunnos givetvis nedramlade.¹

Om vi sedan övergå till skärgårdarna *utanför Stockholm*, så möta vi talrika fynd. Dessa äro berörda av ett flertal författare och meddelare och visa samma typ av ugnar som möter oss vid Finlands kuster. Vetenskapligt intresse synas de i allmänhet ej tilldragit sig.

Den till tiden första uppgift jag påträffat ingår i *Illustrerad tidning* 1861. Här beskrivas »en mängd ugnar, av allmogen benämnda ryssugnar» på *Nåttarön* i Södermanlands skärgård söder om Älvsnabben och Utö. »Uppförda i kvadratform på glatta hällar av tätt sammanfogade flata stenar, med en öppning på ena sidan och en annan i mitten för rökens utgång, hava de märkvärdigt nog kunnat bibehålla sig, änskönt utsatta för halftannat sekels stormar.» Uppsatsen

Enligt Jansson.



Bild 18. Ryssugn vid Krokvik på Nämndö.

åtföljdes av en bild av en sådan ugn, utförd av den kände tecknaren Palm.² (Bild 16.)

Nils Ahnlund anför i en uppsats om *Älvsnabben* en del uppgifter om ryssugnarna kring den berömda hamnen av samma namn. En avbildning av en sådan ugn införes i uppsatsen under förmälan, att sådana ugnar »påträffas så gott som överallt i Stockholms skärgård».³ (Bild 17.)

Skärgårdsforskaren E. Alfred Jansson behandlar ryssugnarna i sitt arbete »Skärgårdsliv i forna tider» i samband med ryssarnas härjningar 1719. Han omnämner sådana ugnar på *Runmarö*: »I en mot sjön sluttande backe, som ännu kallas »Ryssflykten», påträffas ännu

¹ Hemmansägaren *Wilhelm Wilén* i brev till förf. 4/6 1937.

² *Illustrerad Tidning* 1861 N:o 48, »Ryssugnarne på Nåttarön».

³ *Nils Ahnlund*, *Älvsnabben* i historien. I »Segel och motor» 1935, N:o 8.

i dag flera »ryssugnar», några av dem väl bevarade, ehuru mossbelupna.» På västra sidan av *Nämdö*, vid *Krokvik*, har han anträffat en ryssugn i mycket gott stånd, och han inför därav en avbildning efter fotografi.¹ (Bild 18).

På *Möjans* sydvästra kust, mellan *Fornby* och *Saltvik*, finnas ännu ryssugnar.² De äro uppförda av gråsten och av dem äro flera (»vid *Fornby*, *Saltvik* och *Hamn*») väl bevarade.³

På *Ingarö* ostsydost om *Stockholm* anträffas på det *Cederströmska* fideikommisset *Beatelunds* mark några ryssugnar.⁴

Fil. licentiaten *Bengt Bergman* har givit mig meddelanden om av honom anträffade ryssugnar nära *Östanå* bruk nordost om *Stockholm*, där tre ugnar ännu finnas. På *Raggarön* i närheten av *Östhammar* har han observerat en ryssugn med flat, kraftig takhäll, som tyckes sprucken av hettan. Inuti är ugnen belagd med flata stenar, den bär tydligt rökhål etc. På *Raggarön* visas ävenledes s.k. ryssgropar, d.v.s. kokgropar.⁵

Den uppräknig som har företagits av fyndorter, där s.k. ryssugnar förekomma eller förekommit, har icke avsett att vara uttömmande och kan icke heller giva en fullständig bild av forskningsområdet. Man måste taga för givet, att åtskilligt ännu finnes att uppteckna, och ävenledes är det visst att en massa ugnar av en eller annan anledning demolerats och försvunnit. Men vissa slutsatser kunna i alla händelser byggas på grund av det nu för handen varande materialet.

Innan ett försök i detta avseende göres synes det vara nödvändigt dels att rikta uppmärksamheten på vissa sidoföreteelser inom det redan beskrivna området, dels att kasta en blick utöver detta områdes gränser.

Man har skäl att fråga sig om på någon av fyndorterna de här beskrivna ugnarna förekomma i ett sammanhang, som gäve möjlighet till en säkrare bestämning.

Så är i själva verket fallet, i det att ugnarna på *Pitkäpaasi* och *Ryssön* befinna sig i närheten av befästningar, om vilka man med säkerhet vet att de härstamma från ryska truppstyrkor under stora ofreden. Troligt är att även det ryska lägret i *Pojo* varit befäst. På en ö utanför *Tvärminne* by finnes spår av batterier, om vilka man

¹ *E. Alfred Jansson*, *Skärgårdsliv i forna tider* II, s. 136–138.

² *E. Alfred Jansson*, a.a., s. 138 not.

³ A.a., s. 169.

⁴ *J. O.*, *Höstligt strandhugg på Ingarö*. Sv. Dagbl. söndagsbilaga 3/11 1935.

⁵ *Bengt Bergman*, brev till förf. 21/9 1936.

antagit att de anlagts till skydd för ryssarnas läger vid Tvärminne för att skydda deras ställning och skärgårdsflotta; befästningarna vetta emot farleden åt Hangö till.¹ De sistnämnda två fallen hänföra sig även till den stora ofreden.

Uteslutet är icke att andra exempel på denna kombination kunde påträffas, t.ex. på Replot och Björkö i Österbotten.

En grupp för sig av fynd, som väl i allmänhet måste ha något med de ryska trupperörelserna att göra, är de s.k. ryssgroparna eller kokgroparna, vilka omnämnas av Tallgren såsom förekommande i hundratal på backslutningar i sydvästra Finland: i *Lojo*, *Rimito*, *Nystadstrakten* (Vakkasuomi) etc.

Foto Finlands Nationalmuseum.



Bild 19. »Ryssugn» («kiuas») i Loppis socken, Aittoniemi.

Dessa gropar äro i regel $1\frac{1}{2}$ m långa, $\frac{1}{2}$ m breda och 20–70 cm djupa. Folktron utpekar dem som gravar, vilket emellertid knappast kan vara fallet, alldenstund inga skelettdelar eller föremål funnits i dem i bevisligt sammanhang med de ursprungliga groparna. Men kol har man funnit i dem.²

Killinen har anträffat ett tiotal sådana gropar i *Loimijoki* samt i dem funnit kol och bränd näver.³

¹ *Ossian Reuter*, Skildringar från Västra Nyland. Sv. Folksk. Vänners Skrifter, Häft. 24, s. 18.

² *Tallgren*, Suomen kiinteät muin., s. 31.

³ *Killinen*, Kiinteitä muinaisjännöksiä Loimijoen kihlakunnassa. FFT II, s. 84.

I *Velkua* visas flerstädes s.k. ryssgropar, enligt påstående ryssgravar.¹ I *Nykyrko* (numera Kalanti) finnas talrika ryssgropar.²

Invid ryssugnarna i Sibbo fann Gottlund 1860 åtminstone tre kring kanterna stenbelagda gropar; en av dem var i storlek ungefär 3×2 aln.³

En massa fynd av detta slag, ända till c. 250, ha gjorts i *Pyhämaa* och *Pyhäranta*; av dessa befinna sig 80 i en enda grupp vid Heinäs by (Heinästen kylä).⁴

Tallgren ger vitsord åt ett uttalande av Robert Boldt, som undersökt sådana gropar vid *Lojo* Kyrkstad och kommit till uppfattningen att de äro rester av tältplatser.⁵ Möjligt är att dessa gropar, vilkas gåta den arkeologiska forskningen ännu ej förmått lösa, ej varit till sitt upphov och sin användning entydiga. Att de haft med trupp-förläggningar att göra är emellertid sannolikt, och de nyss lämnade uppgifterna ge vid handen, att de i vissa trakter t.ex. *Velkua* och *Pyhämaa* förekomma jämte friluftsgnarna, så även på *Raggarön* i närheten av *Östhammar*.

I det försök till uppläggning av problemets etnografiska del, som senare skall göras, skall jag återkomma till dem.

Det gäller härnäst att kasta en blick utanför det område, som t.v. angivits såsom företeende fyndorter för de s.k. ryssugnarna, d.v.s. kusttrakterna och skärgården.

Man har ofta frågat sig om företeelser av likartad eller besläktad beskaffenhet kunnat konstateras även i det inre landet. En del fynd förtjäna i själva verket att omnämnas i detta sammanhang och härvid kommer undersökningen att beröra även andra arter av friluftsgnarnar än dem, som närmast förtjäna benämningen »ryssugnar».

Nationalmuseum äger en bild av en ugn från *Loppis* socken, nära *Tavastehus*. (Bild 19.) Den visar starka beröringspunkter med ryssugnarna, men vi förfoga ej över någon närmare beskrivning. Måhända kan i samband härmed omnämnas en observation av J. Ailio från samma socken, en primitiv friluftsgn. Här är fråga om en bakugn, vid sidan varav är murad en av tegel bestående del (»arina»), avsedd för kokning. Ett lätt tak av bräder, uppbyggt av

¹ Tallgren, *Varsinais-Suomen hist.* I, s. 199.

² a.a. I s. 194.

³ *Hembygden* 1910, s. 322.

⁴ Tallgren, *Varsinais-Suomen hist.* I, s. 175.

⁵ R. Boldt, »Graffältet» vid Kyrkstad i Lojo. *Finskt Museum* 1898, s. 60.

Enligt *Ailio*.



Bild 20. Friluftsgugn i Loppis socken.

stolpar, skyddar i någon mån ugnen för vädrets värsta inflytelser¹. (Bild 20.)

Ugnar av snarlik beskaffenhet skola till senaste del förekommit i *Loimijoki*² ävensom i *Tammela*.³ Ytterst troligt är att den under de senaste åren framgångsrikt bedrivna etnografiska detaljforskningen kunde ansenligt utöka uppgifterna om fri-

luftsgugnarnas av detta slag, särskilt som ugnar, uppförda i fria luften, enligt uppgift förekomma ännu i våra dagar i vissa socknar på gränsen mellan Satakunta och Tavastland. Ugnens plats är ute på gårdsplanen, och materialet, som förr var gråsten, är numera mest tegel. Syftemålet med dessa ugnar, vilka användas företrädesvis sommartid, är att minska värmen i stugorna och att förekomma eldfaran; de användas att grädda bröd uti. I likhet med den här avbildade ugnen från Loppis äro ugnarna vanligen överbyggda med ett lätt tak samt försedda med tre väggar av bräder.⁴

Valter Forsblom meddelar i Budkavlen 1925 uppgifter om en friluftsgugn i *Terjärv*, som är snarlik de s.k. ryssugnarna. Denna ugnns historia är möjlig att följa från början. Den uppfördes av en kvinna, som i trakten kallades Hannusas-Ann invid hennes stuga, som stod i djupa skogen nära sockenrån mellan *Terjärv* och *Evijärvi*. Materialet var granit, och murbruk eller ler användes icke. Bottnen, som låg över en fördjupning i marken, var täckt med flata stenar. Överst fanns ett rökhål, som vanligen, då ugnen icke eldades, var täckt med brädstumpar. I denna ugn bakade Hannusas-Ann sitt bröd på vanligt sätt. Ugnen synes ha ägt bestånd ännu 1915.⁵

Uppsatsen åtföljes av en avbildning, som visar en konstruktion, lik de mindre ryssugnarnas. Dimensionerna förefalla att ha varit uppskattningsvis $2 \times 1\frac{1}{2} \times 1$ (höjd). Att döma av uppgiften att ugnen var en sevärdhet för *Terjärvborna*, var den väl ensam i sitt slag, och möjligen hade idén kommit från östligare trakter.

¹ *J. Ailio*, Kansantieteellinen kuvaus ulkorakennuksista Lopella, s. 23; bild av samma ugn, s. 24. En ugn från Loppis av detta slag är numera införlivad med friluftsmuseet på Fölisön vid Helsingfors. Se Hufvudstadsbladet 26/8 1937.

² Meddelande av professor *Niilo Ikola*.

³ *Häme kuvissa* II, s. 4.

⁴ Hbl 26/8 1937; intervju med magister *Tyyne Vahter*.

⁵ *Valter W. Forsblom*, En bakugn under bar himmel. Budkavlen 1925, s. 50 ff.

Jacob Tegengren har godhetsfullt låtit mig förfoga över en bild av en ugn från *Vörå*, funnen så vitt jag kan förstå långt från kusten, i en obebodd trakt (Bild 21.) Man har gjort gällande att fynd av detta slag i *Vörå* kunna förskriva sig från förhistorisk tid, i det att i samband med dem anträffats föremål från äldre järnåldern.¹

En märklig grupp av friluftsupgnar har anträffats i *Libelits härad*, och beskrives av J. Maukonen 1877.² Ugnarna äro eller skola vid fyndtillfället varit mycket talrika och de ha förekommit i ett flertal socknar inom häradet, nämligen *Kaavi*, *Kesälaks*, *Kides*, *Kontiolaks* och *Bräkylä*, alltså ett i betraktande av denna trakts arealer synnerligen stort område. Av folket hava de kallats »*Sissien kiukaita*» eller

Foto E Hägglund 1928. Bilden tillhör Jacob Tegengren.



Bild 21. »Ryssugn i Vörå socken, Mäkipää by.

»*Venäjän kiukaita*». Ugnarna beskrivas såsom uppförda av bullersten, som allmänt förekommer i trakten, med företräde dock för stenhällar, där sådana funnits att tillgå. Ugnarna hava gärna placerats på syd-sluttningar invid träsk, åar, källor, på holmar i kärr eller i närheten av annan vattensamling, där tillgång till vatten alltså varit för handen. Men även finnas de uppe på backar, där åtminstone vid fyndtillfället intet vatten kunnat upptäckas. Mest hava de igenfunnits i skogar och på öde ställen, dock så att för dem ingalunda alltid valts sådant skydd som naturen erbjuder; ugnar kunna alltså hava funnits på platser, där de stått ganska fritt. Med tiden har antalet ugnar avtagit till följd av odlingens frammarsch. Förf. omnämner att ugnar vid hans undersökning knappast alls längre anträffades i *Kides*, *Kesälaks* och *Bräkylä*, men att frågor riktade till invånarna i dessa trakter givit

¹ Meddelande av prof. A. M. Tallgren.

² FFT IV, s. 117 ff.

vid handen, att ugnar ännu funnits i sådana trakter av dessa socknar, dit odlingen till följd av deras odugliga mark icke sträckt sig.

Några säkra slutsatser beträffande ålder och användning ha fynden ej tillstatt. Avbildningar ha veterligen icke publicerats; i varje händelse finnas sådana icke hos Arkeologiska Kommissionen, och senare observationer torde icke blivit gjorda.

Tyvärr äro de genom Finska Fornminnesföreningens initiativ tillkomna häradsbeskrivningarna icke uppställda enligt enhetliga grunder, och man lämnas därför i stort sett i osäkerhet om beskaffenheten av motsvarande fynd t. ex. i *Iломants härad*. Den till sist nämnda beskrivning fogade kartan upptager flerstädes ruiner av ug-

Foto A. Nickul.



Bild 22. Friluftsuqn i Suonjel.

nar, och man kan därför blott antaga, att de beträffande ugnarna varit av samma beskaffenhet som de i Libelits härad.¹

Såsom av här senast beskrivna fynd framgår, så är här fråga om trakter av Finland, vilka ligga Ryssland tämligen nära.

För fullständighetens skull må här anföras uppgifter om friluftsuqnar i *Lappland*, lämnade mig av en tillfällig meddelare. Till de flesta gårdar åtminstone i vissa delar av Lappland hör en på gårdsplanen stående ugn, uppförd av natursten. Dessa ugnar äro icke stora, av företedda bilder att döma kunna de mäta halvannan meter i längd och en meter i höjd. De användas för bakning och matlagning. De här avbildade ugnarna äro observerade söder om Enare i Suonjel. (Bild 22—23). Tillredningen av mat sker i kärl av lera (krinka)

¹ *Reijo Tirronen, Muinaisjäännöksiä Iломantsin kihlakunnassa. FFT VII.*

och metallgrytor. Krinkan införes i ugnen medelst ett stort gaffel-
liknande verktyg, och den i ugnen
gräddade lädmaten förklaras vara
högst smaklig.¹ På ryska sidan
förklaras användningen av sådana
ugnar vara allmän.

Finlands Nationalmuseum
äger en bild från Kolari visande
en ugn av samma beskaffenhet som
de i Suonjel. (Bild 24). Dessa
ugnars konstruktion borde när-
mare undersökas; ur synpunkten
av det här behandlade ämnet
kunde de erbjuda ett värdefullt
jämförelsematerial. Stenarna i dem
äro påtagligen sammanfogade ge-
nom något bindemedel, lera eller
murbruk, de hava lock för ugn-
öppningen och troligen rökhål
baktill.

Friluftsgnarna söder om
Finska Viken, vilka spelat en stor
roll under diskussionerna om ryssugnarna vid våra kuster, böra i detta
sammenhang särskilt beröras. Tyvärr äro de för mig tillgängliga upp-
gifterna från *Estland* och *Livland* knappa, och avbildningar av de
där använda ugnstyperna hava veterligen ej publicerats i vår littera-
tur. Vi få nöja oss med de skildringar från trakten av Pskoff, som
anföras av Jakuschkin 1859 och som senare skola beröras, samt med
Tallgrens upplysning att letterna vid Livlands kuster ännu i våra
dagar använda friluftsgnarna för fisktorkning. Nära nog i varje gård
skall finnas en sådan ugn, uppförd på strandslutningen nära vattnet.
Den är gjord av sten c. 1 m. djup och lika hög, men något smalare.
Botten består av stenar eller bara marken. Ingen byggnad omgiver
densamma.²

Det vill synas som om ifrågavarande ugnar måste betraktas som
en grupp för sig bland mängden av friluftsgnarna. Även förefaller det
troligt att Tallgrens i Virittäjä 1918 meddelade uppgifter om över-
ensstämmelsen mellan de estniska ugnarna och fynden på Pitkäpaasi

Foto A. Nickul.



Bild. 23. Friluftsgn i Suonjel.

¹ Direktör *Wolter Stenbäck*, muntl. meddelande.

² *Tallgren*, Suomen kiinteät muin., s. 38.

icke utan vidare kunna godtagas, trots att i våra dagar en av ester anlagd fiskrökningsugn finnes på en till Pitkäpaasiögruppen hörande ö¹.

Användning.

Då det nu gäller att skrida dels till en sammanfattning av det här framlagda materialet, dels till ett försök till tydning därav, vill jag utgå från att de under bar himmel stående ugnar, vilka vi här be-

Foto Finlands Nationalmuseum.



Bild 24. Friluftsuqn i Kolari.

handlat, icke behöva och icke kunna utgöra ett enhetligt bestånd. Sådana ugnar ha uppstått på olika håll, och deras utbredningsområde är geografiskt taget ansenligt. Vi ha funnit att det vid Finlands kuster når från Viborg åtminstone till Replot och Björkö och att det över Åbolands skärgård och Åland sträcker sig över till Stockholmstrakten samt Upplands och Sörmlands holmar och öar. I det inre av Finland finnes ugnstypen representerad, sparsamt och kanske blott tillfälligtvis i väster och nordväst, men däremot i massor nära ryska gränsen, varjämte friluftsuqnar ännu synas vara i bruk i vissa delar av Lappland.

¹ *A. M. Tallgren*, »Niintäminen». Virittäjä 1918, s. 74 f. — Prof. Tallgren har haft godheten vid denna uppsats slutredigering göra mig uppmärksam på estnisk litteratur rörande fisktorkningsugnarna vid Peipussjön. Av denna litteratur har jag emellertid icke kunnat begagna mig.

Uppförandet av en ugn av bullersten är naturligtvis icke särskilt svårt och krävande, blott material finnes till hands; ett av de ovanangivna exemplen ger vid handen att en enda person kunnat komma till ett användbart resultat. Ugnarna kunna naturligtvis ha byggts för olika ändamål och behov. För en flykting i ödemarken kan en ugn, låt vara högst primitiv, ha varit behöflig både som eldplats och värmekälla samt för mattillredning. Fiskarbefolkningen i Estland — härom mæra framdeles — har använt primitiva stenugnar till fiskfångstens bevarande genom torkning, fartygsbesättningar kunna på dem baserat bakning och matlagning.

Den grupp av under bar himmel stående primitiva ugnar, som främst utgör föremålet för denna framställning, begränsas till de s. k. ryssugnarna vid Finlands södra och västra kuster och skärgårdar, samt skärgårdarna i närheten av Stockholm.

Det är egentligen endast två teorier man uppställt till förklaring av det historiskt-etnografiska problem de erbjuda.

Den första förklaring man givit fenomenet är den traditionella, av benämningen och en vitt utbredd folklig tradition föranledda: att ugnarna anlagts av rysk militär under krig, som fört ryssarna till våra kuster.

Emot denna tydning inträdde en reaktion redan genom amatörforskaren C. A. Gottlund, som med stöd av iakttagelser, gjorda under hans resa i Östra Nylands skärgård 1860, gjorde invändningar mot det traditionella betraktelsesättet. Gottlund tror icke på att bakning kunnat försiggå i ryssugnarna. Han framhåller detta i samband med sina iakttagelser beträffande ugnarna i Sibbo: »Den omständigheten att de voro anbragta på oländig mark, och ej på ett slätt berg, borde bevisa att de ej blivit uppförda för att grädda bröd uti, och således icke utgjort några bakugnar.»¹

Gottlunds iakttagelser voro av allt att döma rätt ytliga eller åtminstone för litet omfattande, ty de av A. M. Tallgren beskrivna undersökningarna i Rimito hava yppat sakförhållandet, att ugnarnas botten åtminstone i vissa fall varit betäckt med särskilt ditlagda stenar; samma iakttagelse har som tidigare antytts gjorts i Sverige. Gräddning av bröd på berggrund eller vissa ugnars stenbotten kan man alltså kalkylera med. Men A. M. Tallgren har i alla fall från början yppat betänkligheter av olika slag, synbarligen i anslutning till Gottlund.

Tallgren tager redan i sin uppsats i *Kotiseutu* 1910 bestämt avstånd från tanken att ifrågavarande ugnar varit bakugnar. Han godkänner Gottlunds i sådant avseende gjorda invändning och fortsätter:

¹ *Hembygden* 1910, s. 322.

»Om de skulle vara bakugnar, skulle de säkert befinna sig i närheten av vatten. Men skulle de ej även då vara så glesa, att värmen icke skulle kunna förbliva i dem, och rimligtvis skulle de ej heller vara i tiotal bredvid varandra. Ett par väl byggda skulle mycket bättre motsvara behovet. Bakugns hypotesen kunna vi således h. o. h. avlägsna.»¹

Påverkad av Tallgren publicerade K. Soikkeli år 1910 en uppsats i tidningen Karjala om de ugnar som observerats i skogarna nära Viborg. Soikkeli anför i sin undersökning uppgifter av den ryska upptäcktsresanden P. Jakuschkin, som år 1859 iakttagit behandling av fiskfångster invid sjön Talasko i närheten av Pskoff. Jakuschkin meddelar att vid sjöstranden uppförts 10 stora ugnar, vilka uppeldades efter fiskets slut, varefter fångsten genom en ganska enkel procedur torkades i ugnarna och delades mellan fiskarlaget. Härav drog Soikkeli slutsatsen, att ugnarna invid Viborg tjänat samma ändamål.

Tallgren har i sitt 1918 utkomna arbete »Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset» till alla delar omfattat Soikkelis mening. Han säger:

»Frågan om ryssugnarnas natur är således löst. Forskningens uppgift blir att klargöra tiden för deras användning och vem som byggt dem. Såsom nämndes, använda varken finnar eller svenskar i våra dagar sådana torkningsugnar, och ej ens genom traditionen känna vi någonting om deras användning. Deras ålder torde därför vara minst ett par hundra år, kanske t. o. m. mera. Möjligen finnas bland dem också förhistoriska?»²

En författare, som i Soikkelis och Tallgrens spår utvecklar tanken på fisktorkning och rökning såsom ryssugnarnas ändamål, är K. R. Melander i sin bok om sillen.³ Något egentligt nytt bringar han emellertid icke in i diskussionen. I den finländska litteraturen f.ö. har torkningsteorin fått en omfattande spridning. I Borgå sockens historia har Allardt givit rum för densamma, ehuru författaren samtidigt lämnar en utförlig beskrivning av fiskens soltorkning på stänger eller genom upphängning på bastsnören, vilken sed förekom under tidigare århundraden, då saltet var en dyrbar krydda, men

¹ A. M. Tallgren, »Ryssän uuneista», Kotiseutu 1910, s. 277. (Citatet övers.)

² Tallgren, Suomen kiinteät muin. sid. 38. (Citatet övers.) — Här bör anföras, att Tallgren senare modifierat sina åsikter. I sitt år 1931 utgivna arbete »Var sinais-Suomen esihistoria» har han medgivit att en del av »ryssugnarna» påtagligen äro uppförda av soldater för brödbakning och bad under stora ofreden och 1808 års krig. (a.a., s. 102.)

³ K. R. Melander, Sillin eli suurhailin kalastuksesta, s. 195, 197, 415.

även långt senare.¹ I det stora geografiska arbetet Suomenmaa framföres teorin utan någon reservation.²

Om vi upptaga till granskning de gjorda invändningarna mot bakugnsteorin, så framgår det omedelbart att kritiken utgått från rena förmodanden.

Uti den i Ymer 1905 publicerade uppsatsen »Äril, spis och ugn» skisserar Axel Nilsson eldstadens utveckling och specialisering, och författaren ger den primitiva gråstensugn, som utgjorde en utveckling av äriln, alltså den av stenar kransade öppna eldstaden, fullt vitsord med avseende å mångsidig användbarhet. Jag inför här ett uttalande av Nilsson:

»Så länge ugnen är uppförd av löst lagda stenar av oregelbunden form utan tätning i fogarna, brinner elden någorlunda väl på grund av det drag, som springorna mellan stenarna möjliggöra. Sotbildningen är dock ofta så stark, att dessa nästan tilltäppas, och den tjocka röken, som stundom hotar att alldeles förkväva elden, måste till större delen söka sig ut vid ugnsmynningens övre kant, medan frisk luft tillströmmar vid den nedre.»³

Nilsson erkänner klart den överbyggda ugnens användbarhet vid bakning, ja han går ännu längre: »För annan matlagning än bakning lämpar sig ej den helt överbyggda ugnen. Där man behövde en eldstad, som kunde dels användas för kokning o.d., dels tjäna som värmebehållare, överbyggde man endast ärilns bakre del. Man får på detta sätt en förening av äril och ugn.»⁴

Axel Nilsson stöder sig på material från Skandinavien, och detta leder till en viss begränsning. Det är tydligt, även vid en hastig blick på förhållandena, att den heltäckta ugnen, åtminstone i Ryssland och gränstrakterna mot detta land, använts också för matlagning i formar eller ugnstekning. Vem vet för övrigt om ej de, som använt ryssugnarna i våra skärgårdar, fört med sig formar eller plåtspjell för brödets gräddande eller matens tillredning?

Den av Tallgren m.fl. gjorda invändningen mot ugnarnas kapacitet måste sålunda tillbakavisas såsom obefogad.⁵

¹ A. Allardt, Borgå sockens historia, s. 25, 147.

² Suomenmaa I, s. 142.

³ Axel Nilsson, Äril, spis och ugn, Ymer 1905, s. 198.

⁴ Axel Nilsson, a.a., s. 196.

⁵ Utan tvivel vore det möjligt att i de ännu bevarade ryssugnarna göra övertygande experiment. Att försök emellertid redan förekommit i detta avseende ådagalägges av följande uppgift från Pernå: »Bakugnar ha förut funnits på Granö. Ännu när det senare torpet anlades där, voro de så hela, att nybyggarna kunde grädda bröd i dem, tills ugnen i den nya stugan var uppmurad.» (Fsvf II, 2, s. 269.)

En följande invändning har avseende å ugnarnas flerstädes iakttagna placering långt från bebodda traktens vattentillgång, på öde berg och holmar, fjärran från färskt vatten. Man får naturligtvis ej vara främmande för tanken att de, som uppfört ugnarna, kunnat vid av dem improviserad bakning använda vattenförråd, som de fört med sig. Den svenska skärgårdsflottan åtföljdes åtminstone tidtals av obeligatoriska vattenskutor,¹ och så var förhållandet påtagligen även inom den ryska. Men man får minnas att tillgången på färskt vatten flerstädes i havsbandet är ganska knapp, att det gällde för flottan att stundom i vecko- eller månadtal kvarligga i sina positioner och att behov av nya förråd sålunda kunde uppstå utöver den av galärerna medtagna vattenmängden. Nu framgår det, att de improviserade matlagningsanordningar som »ryssugnarna» torde ha utgjort, kunnat kombineras med ännu en improvisation, i det att havsvattnet kunnat användas vid bakning av bröd för manskapets behov. Av en expert på området har jag inhämtat, att det lindrigt salta havsvattnet vid våra kuster utan svårighet kan användas vid bakning, åtminstone av rågbröd, och att invånare i vår skärgård icke sällan begagna sig av denna utväg under tider av vattenbrist.²

För den händelse man alltså ansåge att ugnarnas placering på övervägande obebodda och oländiga ställen fjärran från färskt vatten strede mot tanken att de skulle använts för bakkingsändamål, så synes invändningen icke förtjäna större avseende.

I vissa avseenden leder emellertid den mot den traditionella teorin riktade kritiken till ett utredande av begreppen.

Om man tager blott fynden av friluftsguinar på Finlands kuster i betraktande och om man vill kalkylera med historisk tid, så tyckes den slutsats lätt giva sig, att dessa ugnar måste vara uppförda av främlingar, som tillfälligtvis haft behov av dem och som rätt snart försvunnit. Det finnes nämligen ej med någon folktradition belagt att de fast bosatta invånarna själva använt ugnarna för sina ändamål, och folklivsforskningen har sig ej heller sådana ändamål bekanta. En sådan lakun i folkminnet måste förutsätta antingen anläggningstidens förläggande till avlägsna tidsperioder eller också en anläggning genom främlingar. Många omständigheter tala för det senare alternativet.

Går man vidare på detta spår, så synes det klart, att anläggarna varit till antalet rätt talrika. De s.k. ryssugnarna förekomma såsom redan nämnts i regel icke enstaka, utan i t.o.m. rätt stora grupper.

¹ Nikula, Svenska skärgårdsflottan, s. 257.

² Meddelande av lärarinnan i huslig ekonomi vid Svenska Flickskolan i Åbo, frk. Aima Adolfsson (härstammande från Korpo, Lohm).

Om man utgår från det sannolika att ugnarna i dessa fyndgrupper var för sig varit i användning samtidigt, så torde den slutsats icke vara överdriven, att ugnarna i varje grupp hanterats av främlingar i total eller hundratals. Villkoret fylles om man tänker sig flera båtlag främmande fiskare eller en flottavdelning med manstark besättning ombord.

Tallgrens åren 1910 och 1918 framlagda slutsatser, vilka han sedermera avsevärt modifierat,ingo en rätt kategorisk form: ryssugnarnas gåta är löst, de äro fisktorkningsugnar, anlagda antingen av landets befolkning själv, men i så fall under en så avlägsen tidpunkt att folkminnet förstummats och förgätt, eller också av främlingar, som behandlat fiskfångsten enligt sitt lands sed.¹

Om ett bemötande av denna åsikt ännu är behövt, kan man framställa — vad jag kan finna — avgörande invändningar.

Tanken att ugnarna av vår egen befolkning anlagts så långt tillbaka i tiden, att minnet därav förbleknat, måste jag väsentligen lämna ur räkningen. Det är väl ett faktum att åtskilliga ugnar anlagts på sådan höjd över havet, att de kommit att ligga i vad man kunde kalla bronsålderszonen. Men många alldeles likadana ligga på låg höjd över vattnet och tillstämja ingalunda antagandet av en långt avlägsen anläggningstid. Såsom av ovan anförda redogörelser för föreställningarna om ryssugnarnas ålder framgår, torde man i allmänhet ej behöva räkna med en ålder av mer än ungefär ett par hundra år.

Det kunde nu — åtminstone rent teoretiskt sett — finnas någon möjlighet att förklara ugnarna på kusterna vid Finska viken såsom verk av befolkning från Estland, vilken varit stadd på fiskefärder och använt sitt hemlands vanor att i primitiva stenugnar torka fisk.

Att sådana fiskefärder under århundraden företagits är nog samt bekant. Allmogen i Borgå län klagade under 1600- och 1700-talen ofta över det intrång de fiskande esterna beredde dem. I Sibbo förövade esterna under sina färder ofog av många slag, och ett allmänt förbud för esterna att fiska i trakten åstundades av allmogen 1672, påtagligen utan resultat.²

Detta fiske bedrevs troligen på kronoallmänningarna och vid öppen havsstrand och det var därför svårt att hindra.³ De fiskande voro åtminstone under 1500-talet icke enbart ester, ty även från Sverige synes man gjort resor till Nylands kuster i syfte att fiska.⁴

¹ Jfr. not å sid. 43, 44.

² Paul Nyberg, Sibbo sockens historia I, s. 169.

³ Jfr. G. Nikander, Fiske vid uppenbar havsstrand, Hist. Tidskrift för Finl 1932.

⁴ C. v. Bonsdorff, Privilegier och resolutioner för Åbo stad I, s. 31.

Ett bestämt påstående att de fiskande esterna såsom minnen från sina fiskefärder till Finlands sydkust kvarlämnat torkningsugnar på stränderna är givetvis omöjligt att med fog fälla, då domböcker och rättshandlingar icke tyckas erbjuda bevis och då folktraditionen på denna punkt tiger. Till förmån för teorin tala osäkra antaganden och analogislut. Vad Tallgren meddelat om den av ester i modern tid ledda fiskrökningen på Pitkäpaasi-öarna och därvarande esters förmodanden är nog icke tillräckligt, och på intet sätt bevisande.

Men lika litet är ett absolut förnekande av fisktorkningsteorin möjligt. Frågan måste för de nyländska kusternas vidkommande lämnas i viss utsträckning öppen, i alla händelser till dess vi undersökt förhållandena på andra håll.

En säregen belysning får problemet, då vi undersöka teorins tillämplighet på fynden i Åbolands skärgård. Det är känt, att Mälars städernas invånare, följande århundraden gamla vanor eller rättigheter, idkade fiske i Åbolands skärgård. Ruuth antyder möjligheten att dessa fiskefärder kunde ha rötter i tiden före korstågen och att de kunnat innebära en tidig ekonomisk erövring, som sedermera genom den svenska statsmaktens ingripande befästes till en politisk sådan.¹

Åboborna betraktade detta privilegium med ovilja, och deras klagan föranledde redan år 1590 en uppdelning av skärgården i intressesfärer, vilkas gräns fixerades till sex mil från Åbo. Fisket innanför denna gräns blev åboborna förbehållet, och ständigt bevakade man i Åbo avundsjukt det vunna privilegiet. Man gick under 1600-talet så långt, att borgerskapet vid fisketidens annalkande utsände patruller, vilka togo fast svenska båtlag, som ertappades innanför sex milsgränsen, och förde dem till Åbo, där deras fångst togs i beslag. Om ett sådant öde drabbade »Sverigesborna», som dock ansågo sig å sin sida hava urgammal rätt till fiskande i trakten, så kan man göra slutsatsen att fiskande ester långt mindre skulle tolererats.

Att under sådana förhållanden söka förklara ugnarna t.ex. i det inre Nagu och Rimito såsom ett verk av fiskande ester är uteslutet, och i själva verket finnas veterligen inga uppgifter därom, att estniska fiskare skulle djärvt röra sig i de åboländska vattnen i fiskerisyfte. Även saknas alla uppgifter om att vare sig de s.k. Sverigesborna, eller Åbo stadsbefolkning eller skärgårdsborna skulle torkat sin fiskfångst, men däremot talrika om fångstens insaltning.

I princip gälla väl likartade invändningar beträffande fyndstälena i Bottniska viken, t.ex. Björkö och Replot. Att »Sverigesbor»

¹ J. W. Ruuth, Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet, 3, s. 6.

engång förekommit såsom säsongfiskare på dessa platser förefaller troligt. Men ester hava nog icke kunnat utsträcka sina fiskefärder ända dit.

När vi till sist nalkas Stockholms skärgård framträder invändningen med absolut styrka. Att fiskande ester skulle tillåtits bedriva sitt hemlands näringsfång på Älvsnabben, Nätarö, Ingarö m.fl. av starka svenska intressen omgärdade platser, torde knappast någon kunna göra gällande.

Och inom den tid, som de närmast den nuvarande vattennivån belägna ryssugnarna måste anses tillhöra, finnes det ingen möjlighet för antagandet att anläggningarna skulle vara gjorda av den svenska befolkningen själv. Så stor betydelse äger nog folktraditionens tyngnad på denna punkt.

I betraktande av vad här anförts måste tanken att ryssugnarna skulle uppstått genom invänares i Estland föranstaltande allmänt sett anses vara så starkt undergrävd, att egentlig tilltro knappast längre kan fästas vid densamma. Man kan medgiva, att i enskilda fall och kanske i en viss utsträckning friluftsgnarna i den nyländska yttre skärgården kunnat hava estniska fiskepartier att tacka för sin uppkomst, men kommer man till den inre skärgården t.ex. i Borgå och Pernå socknar, blir en tydning av detta slag otillräcklig och snarast omöjlig. För den åboländska skärgårdens vidkommande tyckes mig ifrågasvarande förklaring alldeles utesluten, liksom då det gäller Finlands västra kust och i eminent grad Sveriges kuster.

Vi kunna härefter övergå till den traditionella förklaringen för att efterse om ej den, trots alla mot den gjorda invändningar, sist och slutligen träffar sanningen närmast.

Den baserar sig — utom på en vitt utbredd och skäligen entydig folktradition — på observationen, att ugnarnas anläggningsplatser sökas vid farlederna och på ställen, där den ryska skärgårdsflottan uppehållit sig under stora ofreden och ställvis även under senare krig.

Det är nödigt att för vinnande av all möjlig bevisning rekapitulera en del fakta rörande den ryska skärgårdsflottans beskaffenhet och rörelser.

Denna flotta ägde sin kraftigaste beståndsdel i galärerna. Ifrågasvarande fartygstyp hade förekommit i Medelhavet redan under 1400-talet, och tsar Peter hade på 1690-talet tagit galärer i bruk i Asoffska sjön. Han såg med den för honom egna skarpblicken, att galärvapnet kunde bliva användbart mot Sverige, under samverkan med lantarmén och med den högsjöflotta han även beslöt bygga, trotsande fienden med hans egna vapen.

Bekant är att tsaren i sin tjänst anställde greken Ivan Botsis, som i 17 år tjänstgjort vid den venetianska galärflottan, samt gjorde honom till chef för den skärgårdsflotta, som inom kort uppstod, ett verk av det år 1703 anlagda Olonetska varvet och av det senare anlagda amiralitetsvarvet i St Petersburg. Året 1704 var den ryska flottans startår. Dess uppväxt möjliggjordes av det geniala försvar Peter gav Nevamynningen genom Kronslott och anläggningarna på ön Kotlin (Retusaari).

»Det var — säger Munthe — greken Ivan Botsis, som i Ryssland införde den form av sjökrig, som brukades i Medelhavet och som Sverige och andra nordeuropeiska makter nödgades taga efter. Han kan betraktas såsom den egentlige skaparen av denna del av den ryska sjömakten, galärflottan, vilken kom att utöva ett så stort inflytande på Sveriges och Rysslands historia.»¹

Den svenske befälhavaren amiral de Prou skriver till konungen från trakten av Retusaari 1704 20/7: »Fiendens författning till sjöss är i fast bättre tillstånd än man någonsin kunnat tro eller tänka, och densamma måste på allt görligt sätt sökas ju förr ju hellre att ruineras och överändkastas — — låtit bygga 42 gallejor (galärer) på spanskt maner, hava 15 till 20 par åror, dem han förlagt på sidorna av bemälda kastell (Kronslott)».²

Den första allvarliga bekantskapen med det ryska galärvapnet fick den svenska härledningen göra år 1708, då ryska galärer företogo en framstöt mot Borgå, vilket möjliggjordes genom att den svenske amiralen Ankarstjerna alltför länge blev uppehållen i Reval av motvind.³ Den 12 maj brändes Borgå samt gårdar i trakten, varpå flottan rätt hastigt avtågade. Ryssarna skola förfogat över 14 fartyg.⁴

Härefter först skedde Lybeckers misslyckande tåg mot Neva i augusti 1708 och hans fatala reträtt i oktober.

Under 1709 vilade krigsrörelserna i Finland väsentligen.

Till den ryska flotta, som var destinerad till Viborg i maj 1710, hörde en mängd smärre fartyg, flöjter, galioter, skutor och carbasser (!), som voro lastade med proviant, kanoner och krigsförnödenheter av alla slag; flottan räknade till följd härav ända till 270 segel.⁵ På carbasserna, ett slags uteslutande med träbultar timrade fartyg,

¹ A. Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten I, s. 176.

² A. Munthe, a.a. I, s. 246 f.

³ Gyllengranat, a.a., I, s. 287.

⁴ Hartman, Borgå stads historia, s. 251 ff.

⁵ Juel, En rejse til Rusland under tsar Peter, s. 222.

fördes bl.a. mjöl, bröd och gryn för hela armén,¹ som icke hade kunnat furneras landvägen.

Ur den inledande översikten draga vi oss till minnes fynden av ugnar i skogarna vid Viborg. Någon fullt säker tydning av deras existens skall väl aldrig kunna givas. Men i betraktande av den genomgående parallellism, som skall yppa sig mellan ryska galärflottans framträdande och förekomsten av ugnar, äro vi berättigade att gent emot Soikkeli uppställa tanken, att ugnarna i Viborgstrakten kanske hellre kunnat vara ryska anläggningar från belägringen 1710 än härstamma från estniska fiskarlag.

Den ryska galärflottans framstöt mot Helsingfors 1712 kommer härnäst under observation. I slutet av augusti hade en rysk flotta kastat ankar vid Pellinge i Borgå skärgård, därifrån några fartyg utsändes mot Helsingfors, i vars närhet de visade sig den 31 augusti. Anfallet avvärdades av en svensk flottavdelning, som för tillfället låg i hamnen, och fienden drog sig tillbaka till Pellinge.²

Av översikten framgår att ett stort antal ryssugnar finnas å Pellinge och kringliggande öar.

Vi komma härnäst till det för Finlands öde avgörande året 1713.

En god resumé av krigsrörelserna gives av Nikula:

»I början av 1713 års fälttåg hade den ryska galärflottan omedelbart efter islossningen i Nevan avseglat från Petersburg till Kronslott. Därifrån avgick roddflottan den 2 (13) maj under skydd av örlogsflottan till Pitkäpaasi väster om inloppet till Viborgska viken, där den var skyddad för eventuella angrepp av svenska rangskepp. Ett detachement avsändes redan den 8 (19) i samma månad till Helsingfors. Den i Petersburg på galärerna embarkerade operationskåren hade vid framkomsten till Helsingfors på en vecka transporterats 360 verst, en vägsträcka, som tillryggalagd på land hade krävt minst en månad.» Den 11 (22) maj intogs Helsingfors av ryssarna. Lybeckers ställning vid Borgå tvang emellertid ryssarna att åter avtåga. »Vid Forsby i det inre av Pernåviken anlades en befäst stödjepunkt med ett proviantupplag på Ryssö. Härifrån planerades ett nytt angrepp på Helsingfors såväl av lantarmén som av de båda flottorna.³

I förbifarten må vi här anteckna Pitkäpaasi i Vederlax såsom en plats, som av Tallgren särskilt omnämnes för sina fynd av vallar

¹ Juel, a.a., s. 237.

² Ehrström, Helsingfors stads historia, s. 21.

³ Nikula, Svenska skärgårdsflottan, s. 5.

och ugnar. Tydligt är att ön under en tid av ryssarna användes såsom operationsbas.

Operationerna 1713 — efter det tsar Peter vunnit fred med Turkiet — voro avgörande för erövringen av Finland, och i dem spelade den nyss omnämnda positionen vid Ryssö en roll, som vissa militära författare ansett utomordentligt betydelsefull. Ryssö blev helt enkelt en tillfällig operationsbas, där den ryska anfallskåren höll sig, tills den efter mottagna förstärkningar åter kunde gå till attack, först mot Borgå och sedan änyo mot Helsingfors.¹

Om de ryska anläggningarna på det ovannämnda Ryssö i Pernåviken har Kurt Antell lämnat intressanta upplysningar i sin uppsats om Tervik.

»Den 21 eller 22 maj marscherade 3000 man från Borgå till Tervik och samtidigt tog sig den ryska transportflottan med återstoden av landstigningstrupperna upp för Pernåviken och fram till Ryssö, där befästningsarbeten genast påbörjades. Stora jordvallar, särskilt på holmens norra sida, vittna ännu om befästningsverkens art. Hipping (Beskrifning öfver Pernå Socken, tryckt 1817) omnämner även lämningar av en mängd bakugnar på berget därstädes.» Ryssö förenades med fasta landet genom en pontonbro.

Ryska arméns numerär ökades till 10 à 12,000 man; senare förlades 7 regementen som besättning till Ryssö, som under förra hälften av juni fick mottaga väldiga förråd av proviant från Viborg och Petersburg. Ryssö var operationsbas till mitten av juli, då förråden öfverflyttades til Helsingfors, som nu för en tid blev operationsbas.²

I ett brev till förf. har magister Antell haft godheten ytterligare lämna några upplysningar om den ryska operationsbasen i Pernåviken, vilken bas såsom redan antytts omfattade ej endast Ryssö utan även sträckte sig till fastlandet. Genom dessa bliva vi i tillfalle att formligen dokumentera sambandet mellan de ryska operationerna och anläggningen av ryssugnar. Efter ofredens slut företogs år 1723 en besiktning på Tervik, som avsåg utrönandet av de skador, som ryssarnas besök föranlett. Syneinstrumentet ger nu vid handen, att en

¹ Jfr beträffande operationernas detaljer t.ex. *Hartman*, Borgå stads historia, s. 265.

² *Kurt Antell*, Tervik. Herrgårdar i Finland, Nyland II, s. 12 ff. Jfr i *Hippings* beskrifning av Pernå: »Hela holmen (Ryssö) befastades med en jordvall, och en mängd bakugnar anlades på berget, af hwilket allt ännu tydliga lemningar finnas. Likwäl är det troligt att de äfwen warit inqwarterade i andra byar och att Ryssön blott war hufwudlägret, emedan man äfwen på andra ställen uptäkt dylika bakugnar.» Hipping uppger att namnet på holmen, Ryssö, härstammar just från ockupationstiden.

åker på Tervik var »— — af ugnar och stora uppkastade gropar mycket fördärfvad».

Magister Antell omnämner vidare, att Valter Meinander på en skiss över befästningsverken på Ryssön, i anslutning till Hippings uppgifter, antyder förekomsten på Ryssön av »gropar eller märken av bakugnar».¹

Genom dessa uppgifter har sålunda till sannolikhetsskälens följande en bevisning, som icke torde kunna jävas.

Den samverkan mellan den ryska lantarmén och skärgårdsflottan, som tagit sig ett effektivt uttryck i maj 1713, i och med operationerna kring Pernåviken, fullföljdes på ett skickligt sätt i fortsättningen. Den ryska skärgårdsflottan förflyttade sig allt längre västerut och sökte därvid på lämpliga punkter kontakt med den längs sydkusten framryckande lantarmén, som var på marsch mot Åbo, dit den anlände den 28 augusti. Den kombinerade aktionen erbjuder stort intresse för denna undersökning. Skärgårdsflottan var tvungen att röra sig med försiktighet, ty den svenska örlogsflottan, som i juli tillfogat den ryska en kännbar förlust vid ett sammanträffande mellan Hogland och Pellinge, var ännu åtminstone i den utsträckning herre på sjön, att den såsom motståndare var att räkna med. Ur den ryska skärgårdsflottans synpunkt var Hangö udd den kritiska punkten, och kringgåendet av den svenska örlogsflottans position i denna trakt ställde sig under åren 1713 och 1714 såsom huvudproblemet för de ryska skärgårdsfartygen.

I detalj äro den ryska skärgårdsflottans operationer under sommaren 1713 ej fullt klarlagda. Att den efter något uppehåll i Helsingfors, som definitivt erövrats den 23 juli och förvandlats till en fast vapenplats, så gott den kunde följde den ryska lantarmén åt har nyss framhållits, och vi finna att den efter en tid löpte in i Pojoviken, där den i skydd för angrepp från den svenska örlogsflottans sida vid Skuru hamn nådde den stora kustvägen, som användes av den ryska lantarmén vid dess framryckning mot Åbo. Troligen blev den här i tillfälle att medverka till frammarschen genom avlämnande av förråd, landstigningstrupper m.m. Det framgår otvetydigt, att den ryska härledningen för en tid framåt vid Pojovikens innersta del anordnade en tillfällig operationsbas, snarlik den som tidigare på året förefunnits i Pernåviken, och att ett läger av betydande dimensioner inrättades i Pojo. Folktraditionen, vars uppgifter i viss utsträckning kunna verifieras genom historiska fakta, förmåler att den ryske överbefälhavaren furst Galitzin hade sitt högkvarter på Pojo prästgård

¹ Brev från magister *Antell* till förf. 27/11 1936.

under det att den ryska hären var lägrad på prästgårdens ägor.¹ Doktor John Gardberg, som ägnat detta ryssläger en kort undersökning, anför uppgifter från restaureringen efter stora ofreden, vilka giva en föreställning om detta lägers storlek. Det var så stort, att »de alt för få Sochnemän» efter fredsslutet icke mäktade själva undan-skaffa det. På förslag av landshövdingen Petter Stierncrantz — fram-ställt i brev till kyrkoherden i Pojo — intogs bland prästerskapets besvär vid riksdagen 1723 en ansökan, »att hela häradet måtte wara behielpeligt wid Ryska lägretz rödiande ur denne Sochn». Konungen biföll härtil och tillhöll häradsallmogen att härvid hjälpa till.²

Om anstalterna på platsen lämnar Gardberg upplysningar: »En vink om rysslägrrets plats ger en hop stensättningar, kallade ryssugnar. Dessa ligga i en skogsbacke invid landsvägen, visserligen icke på prästgårdens mark, men nära intill den, på det under Brödtorp lagda Näsby's ägor. Ryssugnarna äro så många, åtskilliga tiotal, att någon här trott sig finna en forntida gravplats. Till en sådan tro förledes man lätt av ugnarnas utdragna form och deras storlek, som ofta när-mar sig en manslängd. De kullriga stenarna visa icke heller spår av något bindemedel, sådant man ville vänta sig i en bakugn».³

Vid en analys av ifrågavarande uppgifter frapperas man av att inga befästningsverk omnämnts. Möjligen ansåg sig den manstarka ryska hären vara så säker för angrepp från Armfelts här, med dess ringa slagkraft, att vidlyftigare försvarsanordningar befunnos onödiga. Men i själva verket hava försvarsverk funnits i trakten. Vid en hus-byggnad har man på strandbranternas krön påträffat spår av en be-fästning av gråsten. Bron över Skuru å skall i tiden ha varit för-svarad medelst av trä uppförda verk, som enligt traditionen anlagts av svenskarna, men uppbränts av ryssarna.⁴ Uteslutet är icke att anläggningarna i själva verket varit ryska. En omständighet av vikt är i alla händelser att ryssugnar även i Pojo anträffats på en plats där den ryska lantarmén hållit läger. Här måste observeras att Pojo påtagligen var en rendez-vous-plats för såväl lant- som sjöstridskrafter; den ryska skärgårdsflottan eller någon del av den hade som nämnts gått upp i Pojoviken.

Huru länge lägret vid Pojo hölls av ryssarna framgår ej med bestämdhet. Galärflottan hade detta år av de svenska linjeskeppen

¹ Fsvf., II, 2, s. 19. — Den ryska hären skall ha utgjort 18,000 man; jfr Suomenmaa I, s. 35.

² John Gardberg, Ofredsminnen från Pojo socken. I »Hävd och bygd» 1926, s. 15 f.

³ Gardberg, anf. st., s. 16.

⁴ Skrifter utg. av Svenska Folkskolans Vänner, häft 24. Jfr. Fsvf II, 2, s. 268.

hindrats att kringgå Hangö udd, och den ryska framryckningen till sjös avstannade följaktligen vid Tvärminne—Pojo-linjen. Till följd därav ansåg tsar Peter ej lönt att hålla sin framskjutna position i Åbo, utan drog sig efter några dagar åter österut, ett mycket viktigt bevis för skärgårdsflottans betydelse för härens säkerhet och underhåll.¹ Den ryska lanthären under Galitzin och Apraxin ryckte emellertid snart norrut och inledde som bekant i slutet av september sin offensiv mot Armfelt i Tavastland, bevarande sina förbindelselinier med vapenplatserna i södra Finland, främst Helsingfors, kanske även

Enligt rysk källa.

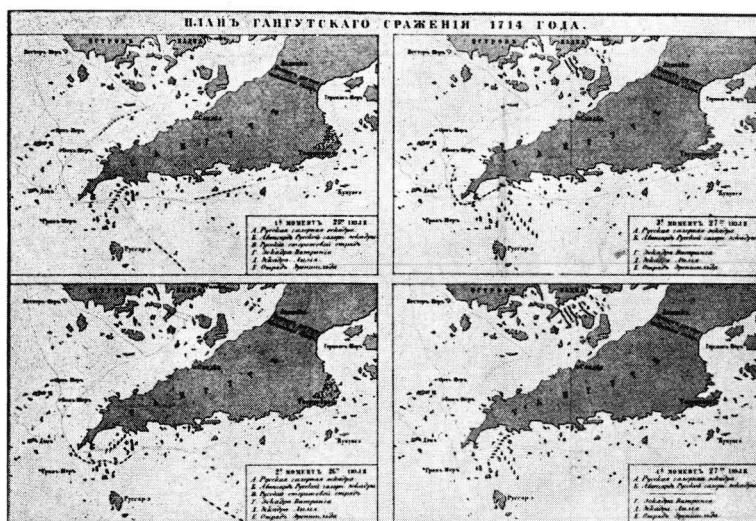


Bild 25. Ryska skärgårdsflottans operationer vid Hangö udd 1714.

Pojo. I slutet av oktober 1713 anlände generalamiralen Apraxin till Åbo med en större truppstyrka, och Åbo blev härefter förvandlat till en av ryssarnas baser och fasta punkter i Finland, för åtta år framåt.²

Kriget i södra Finland fick under år 1714 sin prägel av spänningen vid Hangö udd. I maj månad lade sig den svenske amiralen Wattring med sina linjeskepp vid Hangö och stängde vägen för en avdelning 25 stora ryska roddfartyg, som hållits i vinterkvarter i Helsingfors för att hastigt kunna begynna färden västerut. Tsar Peters plan var att redan detta år över Finland och Åland angripa Sverige.³

Men den svenska flottan hade hunnit först, och det hjälpte icke

¹ Jfr Nikula, a.a. och den av honom återopade litteraturen, *Mischlajewski, Uddgren* m.fl.

² C. v. Bonsdorff, Åbo stads hist. II, s. 555.

³ Nikula, a.a., s. 6.

att huvudstyrkan av den ryska galäreskadern, som löpt ut från Petersburg, förenade sig med de blockerade galärerna öster om Hangö udd.¹ I veckor låg nu den stora ryska skärgårdsflottan, som förde landstigningstrupper ombord, i trakten av Tvärminne, vaktande på ett tillfälle att komma förbi Hangö udd och de svenska linjeskeppen. På platsen befann sig även tsar Peter själv. Det var i detta läge tsaren sökte verkställa sin omtalade plan att över Lappviksdraget föra sina galärer över till vattnen väster om Hangö udd för att på detta sätt frigöra sig ur den besvärande situation vari han råkat. Försöket ledde som bekant till Nils Ehrenskiölds förläggning i Bromarvsvattnen, men nu inträffade en dubbel katastrof: under vindstilla lyckades det den ryska flottan att komma förbi Hangö udd och de svenska fartygen, varefter Ehrenskiölds avdelning den 27 juli blev tillintetgjord. Att de svenska kusterna blevo förskonade från hemsökelser detta år tillskrives Ehrenskiölds bragd, ty han hade tillfogat den ryska skärgårdsflottan avsevärda förluster.

Efter de i det föregående om rysslägren i Pernå och Pojo lämnade uppgifterna måste en kombination mellan den i Tvärminnetrakten blockerade ryska galärflottan och de i samma trakt observerade ugnarna te sig mer än sannolik.

Man får betänka, att den ryska skärgårdsflottan efter det huvudstyrkan ankommit från Petersburg i besättning och landstigningstrupper anses ha räknat 20,000 man och att uppehållet varade totaliter omkring två månader, med alla de svårigheter beträffande manskapets underhåll som den improviserade vistelsen medförde. Manskapets förläggning i land under väntetiden måste ha varit en given följd. Ryssugnarnas antal i trakten är mycket stort liksom deras utbredningsområde. Ehuru ortsbefolkningen i dessa trakter gripit till flykten och till stor del tagit sin tillflykt till de svenska linjeskeppen,² har traditionen bevarat uppgifter om de talrika ugnarna: de anses allmänt ha blivit uppförda av ryska marinsoldater, som med sina fartyg legat längs stränderna under krigiska tider.³

Efter Åbo stads definitiva besättande i oktober 1714 anordnades för galärerna tilläggsplatser nära åmyningen, skyddade för islossningen genom stenkistor och för svenska angrepp genom batterier på ömse sidor om ån.⁴

¹ *Gyllengranat*, Sveriges sjökrigshistoria I, s. 301.

² Fsvf. II, 2, s. 17.

³ Prof. *Jonatan Reuter* i brev till förf. 9/11 1936.

⁴ *Lencqvist*, Historisk afhandling om Åbo slott. I Bidrag till kändedomen af vårt land V, s. 135 f.

På Sotalaissidan träffades anstalter för byggande av nya skärgårdsfartyg och en mängd sådana sågo här dagen.¹ Det ryska överbefälet residerade långa tider i Åbo, och trupper inkvarterades dels i staden, dels i de omgivande socknarna, även i skärgården. A. Munthe upplyser om att galärflottan efter 1714 års kampanj förlades i vinterkvarter till Åbo och Nystad.² Jag har påträffat uppgiften att de ryska galärerna hade sina övningar på Erstan, vilket är sannolikt särskilt beträffande de nytimrade fartygen.³

Under de följande åren fyllde Åbotrakten som sagt uppgiften att vara en av ryssarnas maritima baser. Intet motsäger antagandet att spridda förläggningar av den ryska skärgårdsflottan under dessa år skulle placerats i Rimito och Nagu samt ända ut mot Skiftet, varigenom talrika ryssugnar i dessa socknar kunde kommit till stånd.

Redan 1714 finna vi den ryska sjömakten representerad i Bottniska viken. Tsar Peter lät, efter att hava avstått från planen att över Åland fortsätta till Sverige, galärflottan draga till Vasa, varifrån en avdelning gjorde en framstöt över Kvarken till Umeå, vilken stad nu första gången brändes.

Såsom härav framgår blev Vasatrakten redan 1714 den lokala basen för framstötarna mot den svenska Norrlandskusten. Detta faktum kan sammanställas med de tidigare åberopade uppgifterna om fynden av ryssugnar i Vasa skärgård samt på Replot och Björkö. Slutsatsen att ett orsakssammanhang förelegat ligger nära till hands, och då vi finna farleden från Åbo till Vasa flerstädes förete motsvarande fynd, synas vi vara berättigade att anse dessa fyndplatser såsom förläggningsplatser eller etapper för de ryska galärerna.

Från Vasa skall det ryska sjötåget år 1714 utsträckts till Nykarleby.⁴ Möjligen kunna vissa av fynden i det ännu längre norrut belägna Larsmo ställas i samband med operationerna samma år.

Om 1715 års operationer uttalar sig Kaukovalta på följande sätt:

»Furst Galitzin var själv 1715 med en stor galärflotta och en lantarmé om 8,000 man i Nystad. På fälten byggdes kasärner och bakugnar, rior och lador brändes och åkrarna förstördes delvis genom soldaternas marscher».⁵

Året 1716 upptogs av tsar Peters med båda flottorna och en stor landstigningsarmé företagna expedition till Köpenhamn. Hans avsikt

¹ C. v. Bonsdorff, Åbo stads historia II, s. 561.

² A. Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten III, s. 623.

³ Jfr. A. M. Tallgren, Varsinais-Suomea pitkin ja poikki, s. 169. Tallgren antyder att ryssarna då skulle haft en förläggningsplats vid Krampsundet i Rimito.

⁴ Rein, Finlands historia II, s. 329.

⁵ Kaukovalta, Uudenkaupungin historia I, s. 245 f. (Citatet övers.)

Enligt Bomansson, Om Ålands fornminnen, s. 28.



Bild 26. Minne av Peters vistelse på Åland i juli 1719; inhuggning på Ledskår nära Lemlands södra udde.

att i förening med Danmark landsätta en här i Skåne blev emellertid icke fullföljd, men planen band en stor del av den ryska krigsmakten i Köpenhamn från juli till oktober. Framryckning och återtag skedde för galärflottan längs Östersjöns östra kust. Under tiden sammandrog generalamiralen Apraxin en del av skärgårdsflottan samt landstigningstrupper på Åland i avsikt att genom hot om angrepp tvinga den svenska hären att dela sig mellan Skåne och Stockholmstrakten. De rätt talrika fynden av ryssugnar på Eckerö och i Hammarland, vid södra inloppet till Marsund, kunna troligen sättas i samband med Apraxins förläggning till Åland. Frånsett att ett par ryska galärer under denna tid gjorde en påhälsning vid Grisslehamn, blev Apraxins plan icke fullföljd. Apraxin skall ha lidit brist på proviant och han vågade ej utan konvoj av linjeskepp trotsa den svenska bevakningsavdelningen vid Kapellskär.¹

Då vi komma till det märkliga året 1719 och söka göra oss en föreställning om den yttre uppläggnings av tsar Peters med en betydande högsjöflotta, en galärflotta av 130—150 enheter samt en landstigningshär, som torde räknat 30,000 man, företagna framstöt mot Sveriges hjärta, Stockholmstrakten, så saknas visserligen en del detaljer ang. krigsmaktens sammandragning från de skilda baserna, men bilden av företaget blir i alla fall ganska klar. Den slutliga samlingen skedde under tsar Peters eget överinseende på redde vid Lemlands södra udde, av ryssarna med någon oegentlighet kallad Flaka hamn.² (Bild 26.) Vi få här lämna åsido det politiska läget och inskränka oss till omnämnandet att tsaren anlände till mötesplatsen den 5 juli och att han där väsentligen hade sin station till den 21 augusti.

Den 11 juli inlöpte, under konvoj av örlogsflottan, den stora galäreskadern med trupper ombord i den svenska skärgården och återvände till Lemland den 16—19 augusti, efter fullgjord uppgift att förhärja Sveriges kuster för att göra den svenska regeringen böjd för fred, ett osympatiskt företag, varigenom den ryska härledningen ej föröfvade någon större ära.

¹ Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten III, s. 661.

² R. Hausen, När tsar Peter om sommaren 1719 låg med sin flotta vid Lemland, Åland IX.

Vi inskränka oss till att angiva huvuddragen av de ryska operationerna vid Sveriges kuster.

I samlad trupp styrde galärflottan åtföljd av en stor mängd transportskepp till Rådmansö i Uppland. Där delade den sig i tre avdelningar, av vilka

1) en seglade norrut under befäl av Peter Lascy och härjade kusten av Uppland ända till Gävle. Därunder brändes Östhammar och Öregrund samt en mängd bruk och gårdar;

2) en avdelning drog söderut samt härjade Södermanlands och Östergötlands kuster: Södertälje, Trosa, Nyköping och Norrköping brändes samt f.ö. vad man kom åt;

3) en avdelning stannade på höjden av Stockholm och försökte forcera tillträdet till huvudstaden vid Stäket, men blev tillbakaslagen; den genomkorsade skärgården samt brände en mängd herrgårdar och bondhemman.

För vår uppgift kunna vi ur litteraturen och traditionen om dessa företag framleta ett värdefullt material. Såsom av den förberedande översikten framgår, kan man konstatera förefintligheten av ryssugnar på talrika platser, där de ryska galärerna rört sig, och traditionen är entydig: ugnarna hava anlagts av ryssarna, som i dem bakat bröd och tillrett föda.

Nils Ahnlund ger i sin uppsats om Älvsnabben denna tradition vitsord. Den gode kännaren av Stockholms skärgård E. Alfred Jansson anför följande: »till proviant slaktade de boskapen, avmejade säden, som de tröskade och malde på skärgårdsböndernas handkvarnar, bakade bröd i ugnar, som de uppmurade av gråsten och vilka ända in i våra dagar delvis stå kvar under namn av »ryssugnar».¹ Och vidare: »På Runmarö, mellan Gatan och Styrsvik, synes en större rysk styrka hava haft sitt kvarter och därifrån bevakat stora segelleden från Dalarö till Stockholm. I en mot sjön sluttande backe, som ännu kallas 'Ryssflykten', påträffas ännu i dag flera 'ryssugnar', några av dem väl bevarade, ehuru mossbelupna.»²

Ryssugnarna på Möja hava enligt samma författare »tydligt byggts av ryska soldater, som hållit vakt över segelleden».³ »Innan gårdarna på Möja brändes, utplundrades de och moskviterna läto rovet sig väl smaka, sedan de stekt de stulna kreaturen och bakat bröd av den säd, de kunnat komma över, i sina av gråsten uppmurade ugnar.»⁴

¹ E. Alfred Jansson, Skärgårdsliv i forna tider. II, s. 137.

² a. a., s. 137 f.

³ a. a., s. 138 not.

⁴ a. a., s. 169.

I en uppsats om Ingarö invid Stockholm läsa vi: »'Ryssugnarna' på herrgårdens (Beatelunds) ägor utpekas än i dag av befolkningen som den plats, där rövarna stekte den stulna boskapen.»¹ Jag hänvisar ännu till uppgifterna om ryssugnarna på Nättarö i Sörmland, samt på Raggarö nära Östhammar, där en likartad tradition förekommer. Iakttagelserna från Sverige synas ej lämna det minsta tvivel öfver rigt beträffande ugnsanläggningarnas upphov, och de motsvara åtminstone där påtagligen fullt och helt sitt namn.

Det göres oss nu föga mera vittne behov. Men för fullständighetens skull må ännu en del kompletterande observationer från den finländska sidan anföras.

Ryssugnarna i Hitis kunna förskriva sig antingen från sammandragningen 1719, möjligen även från något år tidigare eller närmast därefter; vi veta att den ryska roddfloktan i allmänhet dirigerades genom Jungfrusund.

Om fynden vid Korpoström och i norra delen av Korpo lämnar Fagerlund upplysningar. Att tsar Peter 1719 med den ryska skärgårdsflottan passerade Korpoström och därifrån styrde ut mot Björkö i Korpo socken är bekant. Vidare omnämnes att »fiendens hela armee af siö och landtmilice åhr 1721 öfver en månad på prästgård och Kyrkby ägor hade sitt stående läger.»²

Fynden i Houtskär kunna förskriva sig från samma tid, ehuru direkta uppgifter om truppkoncentrationer där saknas.

Beträffande Åland är ännu att nämna att en rysk skärgårdsflotta av 200 galärer under Galitzin sommaren 1720 förlades till Degerby i Föglö, i avsikt att dirigeras till en förnyad framstöt mot Stockholm. Det var denna styrka, som levererade det bekanta sjöslaget vid Ledersund, men dess plan att angripa Sverige kunde ej fullföljas, alldenstund de svenska och engelska högsjöflottorna bevakade Ålands hav.³ De obestämda fynden av ryska anläggningar på Degerby och Flisölanden kunna emellertid förskriva sig från sommaren 1720.

Under samma sommar 1720 skedde en ny framstöt från Vasatrakten mot Umeå med användande av den gamla operationsbasen. Vi hänvisa till fynden på Replot och Björkö. Samma manöver upprepades följande sommar, och Umeå brändes tredje gången.

År 1721 företogs med betydande effekt en ny rysk framstöt mot den norrländska kusten under befäl av general Peter Lascy, och en rysk flottilj attackerade bl.a. Sundsvall, som den 25 maj på det

¹ J. O., Höstligt strandhugg på Ingarö. Svenska Dagbl. Söndagsbil. 3/11 1935.

² Jfr. *Fagerlund*, a.a., s. 82.

³ *Mankell*, Finlands krigshistoria I, s. 260.

bedrövligaste sätt förstördes. I samband med beskrivningen av sistnämnda tilldragelse lämnar Ahnlund i första delen av Sundsvalls historia detaljerade uppgifter om den ryska härjningsexpeditionen.

»Efter galärernas avfärd anträffades ute på landsbygden en redlöst berusad rysk soldat, Jockim Kulikoff av Vologda-regementet. Vid med honom anställda förhör framkommo en del uppgifter, som därför må återges. Soldat sedan ett par år tillbaka kände han likväl ej namnet på sin överste. Två kompanier av hans regemente under en major Gotschakoff hade kommenderats till flottan. Denna bestod av trettio galärer, trettio skärbåtar och trettio slupar. Sju galärer hade kosacker ombord, sjuttio man och lika många hästar på var galär. De övriga förde vardera tre kompanier fotfolk med tillsammans 240 man; skärbåtarna rymde trettio till fyrtio man, sluparna från åtta till tolv. På varje galär funnos dessutom sex matroser, en sjökaptän eller löjtnant och en styrman eller skeppare. Galären roddes med trettio par åror, med fem eller sex man vid varje par. Ombord hade man ett antal svenska lotsar, som bortrövats under föregående härjningar eller tagits från överrumplade fartyg. En del officerare, som förut tjänat Sverige, medföljde även expeditionen, »vilka hos dem kallas tyskar men kunna tala svenska». Flottan, som förde livsmedel för tre månader, hade stuckit till havs i Helsingfors och gått direkt på Åland samt därifrån över till skärgården på nuvarande svenska sidan. Soldaterna hade ej varit i land, förrän härjningen släpptes lös. Parollen var att fångar ej fingo tagas av allmogen men väl av krigsfolket. Nötboskap skulle medtagas utan någon angiven gräns men hästar blott till samma antal som det i striden förlorade. Alla fartyg och båtar man kom över skulle brännas.»¹

Detta vittnesmål av den fångna ryska soldaten, som i det stora hela förefaller att vara korrekt, torde icke få pressas för hårt i fråga om alla detaljer. Sålunda får man väl fatta uppgiften att soldaterna »ej varit i land förrän härjningen släpptes lös» så, att de ej varit i land i Sverige förrän de landstego i Sundsvall. Den stora ryska galärflottan hade sammandragits till Åland, därifrån en del av den under Lascys befäl avgått den 17 maj. Denna avdelning hade fått lov att undvika Stockholmstrakten, som skyddades av svenska och engelska linjeskepp och måste även lämna Gävle oantastad på grund av därvarande försvarsanstalter.² Att anstalterna ombord f.ö. präglades av den högst nödvändiga snabbhet i rörelserna, som den djärva

¹ N. Ahnlund, Sundsvalls historia I: 210.

² H. Wrangel, Kriget i Östersjön 1719—1721, s. 431 f. *Gyllengranat*, Sveriges sjökrigshistoria II, s. 22.

framstöten måste erfordra, är ej ägnat att förväna, och de ifrågavarande ryska fartygen tyckas därför haft färdiga förråd ombord.

General Lascys flottavdelning, som fortsatt färden ända upp till Norrland, återvände den 17 juni av försiktighetsskäl över Kvarken tillbaka till Finland.¹

Vi ha skäl att fråga oss om anläggningen och användningen av »ryssugnar» möjligen fortsattes under 1741—1743 års krig, då den ryska skärgårdsflottan änyo rörde sig längs Finlands sydkust. Detta är naturligtvis icke uteslutet. Den ryske överbefälhavaren fältmarskalken Peter Lascy hade i egenskap av generalmajor deltagit i det ryska sjötåget 1719 och därvid lett den galäravdelning, som härjade Öregrund och Östhammar.² Ovan omtalas det av honom ledda angreppet mot Sundsvall 1721. I spetsen för en betydande skärgårdsflotta, som räknade nära 50 galärer och en massa smärre fartyg med starka landstigningstrupper ombord, hade Lascy i maj 1743 lämnat Petersburg och blivit hejdad av den svenska örlogsflottan vid Hangö, på grund varav han fick ligga länge vid Tvärminne.³ Den 7 juni lyckades han under tjock dimma passera Hangö udd. Betydelsen av positionen vid Tvärminne har tidigare berörts, och Lascys manskap fann sig säkerligen där stående inför minnen från stora ofredens dagar; därvarande ungar kunna nu event. för andra gången tagits i bruk.

General Keith förde samma år en av 21 galärer bestående flotttilj, som övervintrat i Helsingfors och Fredrikshamn; denna avdelning hade lyckats komma förbi Hangöudd före den svenska örlogsflottans ankomst till Hangö. Keith fattade posto i Korpoström, där han anlade strandbatterier med vilkas hjälp han den 20 maj tillbakaslog en svensk skärgårdsflotttilj under Falckengren, varpå han ryckte fram till Sottunga, där han befäste sin ställning genom att på nytt anlägga strandbatterier. I Sottunga skedde föreningen mellan honom och Lascy. Faran för Sverige var allvarlig, och ett återupprepande av stora ofredens härjningar låg nära till hands.⁴ Sedan ratifikationerna av den preliminära fredstraktaten den 29 juni utväxlats i Åbo, drogo sig de ryska galärerna, »hvarest glädjen öfver freden högljudt yttrade sig», tillbaka in i Finska viken.⁵

I betraktande av att en stark rysk skärgårdsflotta med betydande

¹ *Mankell*, Anteckningar rörande finska arméns och Finlands krigshistoria I, s. 261.

² Se t ex. *E. Alfred Jansson*, Skärgårdsliv II, s. 132.

³ *Tengberg*, Sveriges krig med Ryssland 1741—1743 II, s. 170.

⁴ *Tengberg*, a. a. II, s. 169 f.

⁵ *Tengberg*, a. a. II, s. 191.

landstigningstrupper ombord under lilla ofreden sålunda kan bevisas hava uppehållit sig på två av de platser, där fynd av ryssugnar gjorts, och i betraktande jämväl därav att överbefälet 1743 låg i en persons hand, som hade i sin makt att på det kraftigaste förmedla traditionerna från stora ofredens tid, torde möjlighet finnas för antagandet att även 1741—1743 års krig kunnat efterlämna spår av de beträffande anläggningarna. Arkeologiska undersökningar invid Tvärminne och Korpoström kunde måhända giva önskvärd bevisning.

Alldeles uteslutet är ej heller att den ryska skärgårdsflottans besättningar kunnat öka antalet ryssugnar under 1808—1809 års krig. De relativt mindre omfattande rörelserna till sjöss — jämförda med stora ofredens — göra det emellertid sannolikt att krigshändelserna 1808 icke lämnat något mera betydande tillskott vid lösningen av ryssugnsproblemet. I varje fall bör man dock hålla under observation fynden på de orter, där strider mellan de svenska och ryska skärgårdsflottorna ägde rum 1808, närmast t.ex. Rimito. De av A. M. Tallgren iakttagna dubbla bottenbeläggningarna å en del ugnar i denna socken kunde kanske ha avseende på ugnarnas användning med vissa tidsintervaller, alltså såväl under stora ofreden som år 1808.

Med all reservation må slutligen anföras en i folktraditionen förekommande ensamstående uppgift om att ryssarna ännu under kriget 1854—1855 gräddat bröd i en för ändamålet i det fria uppförd ugn. Uppgiften gäller en ugn på Gåsgrund i Träsköfjärden öster om Kimitolandet.¹

Man har uttalat förmodan, att åtminstone vissa ryssugnar kunnat hava direkt med krigföringen att göra. För de ryska skärgårdsflottiljerna eller för kustförsvaret har kunnat uppstå behov att från positioner vid stränder och på berg idka beskjutning med glödgade kulor. Man ifrågasätter då om det ej varit nödigt att för kulornas glödande uppföra ugnar av något slag, möjligen just ugnar av den typ vi kallat »ryssugnar». Utgångspunkten för denna tankegång har varit en uppgift från 1808—1809 års krig, som anføres av L. G. von Bonsdorff. Efter det ryssarna bemäktigat sig Åbo och fara vid inträdande öppet vatten hotade från den svenska skärgårdsflottans sida, befästes inloppet till Åbo och vissa punkter i skärgården genom anordnande av batterier och uppställande av kanoner vid farlederna. Sålunda observerade resande, som den 9 juni 1808 avgått från Åbo, att ryssarna anbragt »grova batterier med glöggugnar» på Mudder-

¹ Meddelande av mag. *Sven Andersson*, som upptecknat ifrågavarande tradition enligt berättelse av fiskaren *G. P. Sundqvist*, Pederså, från vars farfader uppgiften skall härstamma.

grundet, Runsala udde och Beckholmen.¹ I dessa ugnar skulle alltså kulor glödgas för att öka effekten av det ryska strandförsvaret.

Spår av de här omnämnda ugnarna torde icke vidare kunna anträffas, och deras konstruktion är veterligen icke bekant.

Det är ju ej uteslutet att detta försök till tydning av »ryss- ugnarnas» gåta i någon omfattning kunde motsvara verkliga förhål- landet. I så fall kunde man hava skäl att tänka sig anordningar av detta slag på de platser, där den ryska skärgårdsflottan väntat eller utkämpat strider med den svenska och därvid använt sig av strand- batterier, låt oss säga vid Pitkäpaasi 1713, vid Korpoström 1743, vid Tallholmarna och Sandö i Kimito 1808, möjligen även vid Hanga i Rimito. Utan att närmare ingå på detta spår torde man emellertid kunna draga slutsatsen, att den stora massan ugnsfynd måste ligga utom ramen för ifrågavarande förklaring, vars tillämplighet in casu i vissa fall emellertid kan diskuteras.

Ännu återstår att taga i betraktande den av Tallgren anförda tanken att en del av ryssugnarna varit uppförda såsom anstalter för bad.² Man skulle naturligtvis vänta sig att en för bad anlagd ugn varit innesluten i en omkring densamma uppförd byggnad, och teo- retiskt kan ju så varit fallet någon gång, ehuru intet spår av badstugu- byggnader numera kan konstateras i samband med ugnarna av detta slag. I avsikt att samla vattenänga kunde visserligen även segel eller presenningar ha använts. Själva tanken förefaller emellertid i någon mån främmande, och de svaga antydningar folktraditionen lämnar i denna riktning äro icke övertygande (»en gammal ryssbastu från förra flykten» etc.).³ Etnografiskt taget är tanken visserligen möjlig, ty bland en del finska stammar i Ryssland torde förefunnits seden att använda t.o.m. bakugnarna för bad sålunda, att den badande efter det ugnens botten täckts med halm krupit in i själva ugnen.⁴ Men redan ryssugnarnas relativt ringa dimensioner torde väl varit ett svår- övervinnerligt hinder för bad av detta slag.

I det föregående har anförts ett uttalande av Tallgren, vari göres gällande att vi ej ens genom traditionen känna något om ryssugnar-

¹ L. G. von Bonsdorff, Flyktingar i Stockholm 1808. Hist. Tidskrift för Finl. 1932, s. 149.

² »Osa on nähvävästi sotilasten tekemiä leivänvalmistusta ja saunaa, so. kyl- pemistä varten, Ison vihan ja 1808 v. sodan ajoilta.» (A. M. Tallgren, Varsinais- Suomen hist. I, s. 102.)

³ Fsvf II, 2, s. 269. — Tanken att ryssugnarna till skydd haft bräskjul eller tält framkastas av Ossian Reuter, a.a., s. 18.

⁴ L. Kettunen, Matkamuiistelmia Vepsän perukoilta. Virittäjä 1918, s. 44 f.

nas användning.¹ Uttalandet får naturligtvis icke missförstås, ehuru det bort erhålla en klarare formulering. Förf. avser tydligen, att ingen folktradition kan åberopas med avseende å ugnarnas användning för fisktorkning.

Vi hava i det föregående ofta vädjat till traditionen, som överallt vid Finlands kuster och i dess skärgårdar liksom i Sverige är skäligen enhällig och visar på ugnarnas anläggning genom ryska fartygsbesättningar under ofredstider. I detta avseende hade i denna framställning ett betydligt större traditionsmaterial kunnat framläggas, vilket vi emellertid för att icke trötta läsaren velat avstå från.

Det etnografiska problemet.

Det återstår ännu att med några ord söka lägga upp det etnografiska problem, som den föregående framställningen i någon mån tangerat.

Man måste nu anse det ådagalagt, att huvudmassan av friluftsupgnarna vid Finlands och Sveriges kuster uppstått i sammanhang med den ryska skärgårdsflottans operationer under stora ofreden. Här avses då de verkliga »ryssugnarna», under beredvilligt medgivande av att bland friluftsupgnarnas räkna ugnar finnas, vilka icke behöva räkna ett sådant upphov.

Under sådana förhållanden synes det vara av behovet påkallat att göra sig en föreställning om vissa allmänna förhållanden på den ryska skärgårdsflottan och särskilt om den på densamma tjänstgörande besättningen.

Det ryska folkets olämplighet för verklig sjötjänst är bekant. Det gällde för tsar Peter att vid flottans bemanning från avlägsna delar av sitt rike bringa ihop manskap, som föredede helst någon sjövana. Sådana trakter voro Arkangelsk samt flodområdena i södra Ryssland och vid Kaspiska havet, där kosacker och tatarer funnos, vilka voro vana vid vistelse och strid ombord på roddfartyg. Från den mot turkarna organiserade Donflottiljen överflyttades efter 1711 personal och material i stor utsträckning till Petersburg.² Det är känt att tsar Peter, allt efter som erövningen av de svenska besittningarna fortskred, icke tvekade att placera där tagna fångar och utskrivet manskap på galärerna, alltså påtagligen även ester och andra invånare från de erövrade Östersjöprovinserna.

¹ Tallgren, Suomen kiinteät muin., s. 38.

² Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten III, s. 776.

Det är nu möjligt att tänka sig, att låt oss säga manskapet från Arkangelsk under sin anställning å galärflottan, vars bespisningsförhållanden i och för sig måste utmärkts av allsköns svårigheter på grund av fartygens inskränkta utrymme, följde sitt hemlands vanor i så stor utsträckning som möjligt, även då de voro ute i krig. För den händelse alltså tecknen icke svika och den ryska gränsbefolkningen i norr opererade med primitiva friluftsgagnar, så kan den tänkas hava överfört sina matlagningsanstalter till våra kuster. Men etnografiskt taget är tanken naturligtvis icke verifierad; den förtjänar dock att uttalas såsom arbetshypotes.

Uppgifter rörande de sydslaviska folkens sätt att tillreda sin föda kunna anföras i detta sammanhang. Kazimierz Moszynski lämnar åtskilliga uppgifter härom.¹ Han omnämner förfaringssättet att steka födan i jordugn, alltså en grop i jorden, som uppvärms genom upptändning av eld eller inkastning av glödande stenar. »I en dylik uppvärmd grop lägges det dödade djuret, som är avsett att stekas. Över detsamma strös aska och jord». I Lillryssland helstektes får i jordugnar. »Utan att flå eller taga ut inälvorna ur det gödda djuret, lägger man det i en grop, som dessförinnan utbrännes med eld och där en stor mängd glödande aska ligger kvar. Upptill beströs djurens kroppen likaledes med glödande aska samt därpå med jord. Efter 2 à 3 timmar är steken vanligtvis färdig och kan grävas ut».²

Såsom varianter av jordugnen omnämnas gropar, som utgrävas i sluttningar i marken; i deras valv göres ett hål för röken, och i deras inre upptänder man eld. »I dylika ugnar bakade, såsom det synes, serbiska bergsbor en gång bröd och polska herdar steka potatis o.dyl. i dem. Någon gång återkommer allmogen till dessa ugnar i samband med ceremoniella handlingar. Så berättar den kände bulgariske etnografen D. Marinov i sitt omfångsrika arbete »folktrö och folkliga religiösa bruk», att ehuru varje stuga har sin egen ugn, bönderna likväl i några bulgariska byar under St. Georgsfesten vid tillredning av den därvid obligatoriska lammsteken icke använda sina egna vanliga ugnar. De samlas nämligen i stället i grupper på sådana ställen inom eller utom byn, där marken går i branter, och i dessa branter eller sluttningar gräver varje grupp av byamän för egen räkning ut en jordugn av sådan storlek, att den kan rymma 5 à 6 och

¹ Kazimierz Moszynski, Slavernas folkkultur I, s. 141.

² a. a. s. 141. — Såsom en motsvarighet i mindre skala från vårt eget land må nämnas den en gång så vanliga seden att »höta» potatis (av finska hauta = grop, grav) samt jägares och skogsbors sätt att tillreda fågel genom att omgiva det skjutna villebrådet med lera, varefter det kokas i en genom upptänd eld upphettad grop; vid avlägsnandet av lerlagret följa fjädrarna och skinnet med.

högst 10 lamm. Groparna upphettas med eld, varpå köttet insättes och ugnstöppningen tillslutes för en viss tid.»¹

Slutligen bör för fullständighetens skull framställas en tanke, vilken här icke alls kan tagas upp till diskussion. Vi ha nämnt att den ryska skärgårdsflottans befälhavare var greken Ivan Botsis, som i nära två decennier haft anställning vid den venetianska galärflottan. För den händelse de venetianska besättningarna vant sig vid en bestämd livsföring, kunde man tänka sig att Ivan Botsis öfverfört kunskap om denna till nordliga nejder och sålunda via traditionen låtit den komma till uttryck i en för densamma främmande omgivning.

I detta försök till tillrättaläggning av det etnografiska problemet har jag tillåtit mig anföra dessa uppgifter av Moszynski och jag gör det naturligtvis med all reservation. Men så mycket visa i alla fall de här lämnade uppgifterna, att man kan vara beredd på att även hos de tatarer och sydryssar, som engång utgjorde en god del av den ryska skärgårdsflottans besättning, anträffa spår av en livsföring, som är oss väsentligen främmande. Det skulle icke vara ägnat att förvåna, om en fullständig utredning någon gång kunde givas därhän, att ryssugnarna på bergen i våra skärgårdar och kokgroparna, där marken varit så lucker att sådana kunnat utgrävas, skulle visa sig vara uttryck för de slaviska folkens vanor hemma hos sig.

Såvida även ester och letter satts in som förstärkning bland galärernas besättningar, så kunde de kanske, för den händelse seden att i friluftsgnar i resp. länder verkställa preparation av föda kan verifieras, under den ryska skärgårdsflottans färder längs Finlands kuster fått sakkunnigt medverka vid ryssugnarnas uppförande och användning.

Nu framställer sig frågan om något faktiskt är bekant beträffande ryssugnarnas användning i praktiken?

Möjligt är att traditionen är på rätt spår, då den framställer dem främst som bakugnar. Särskilt synas sägnerna från Sveriges skärgårdar i detta avseende vara ett räkna med, ty om även ryssarnas procedur ej beskådades av invånarna, så återvände dessa till sina hem i alla fall omedelbart efter galärflottans avtåg och kunde då göra sina iakttagelser och reflexioner. Såsom redan nämnts upptager denna tradition brödbakning såsom en av de med ugnarnas användning förenade uppgifterna. Man uppgiver, som redan nämnts, att ryssarna avmejade säden på åkrarna, malde den på böndernas handkvarnar jämte annan spanmål som de kunde komma över samt att de sedan

¹ Moszynski, a.a., s. 141—142.

bakade den till bröd i ugnar som de uppförde.¹ Tekniskt taget vore sådant, som vi sett, uppenbarligen möjligt. Särskilt bör även den i Dragsfjärd använda och ovan omtalade benämningen på ryssugnarerna »ljäbuschka» observeras.

Man har gjort gällande, att särskilda anstalter för ständigt upprepad brödbakning varit nödvändiga för den ryska flottan, alldenstund ryssarna höra till de folk, som gärna förtära mjukt bröd. I sin tidigare åberopade uppsats säger Freudenthal härom: »Det är möjligt att sägnen har rätt, som påstår att ryssarna, vilka helst förtära mjukt bröd, under forna krig byggt dessa ugnar för att i dem grädda sitt bröd.»²

Sirelius stöder i ett visst sammanhang sin argumentering på denna österländska folkvana, som tryckt sin prägel på den östliga delen av Finlands befolkning.³

Gent emot antagandet att på den ryska skärgårdsflottan — vars bespisingssystem jag tyvärr ej anträffat — skulle använts främst mjukt bröd, står uppgiften hos Arvid Faxé i hans avhandling av 1782 om hushållningen till sjös, att »Svenska Ryska- Danska- och Hollenska- Sjöfolket få Rågbröd hårdt bakat.»⁴ Detta hårda bröd, det s. k. succariebrödet, var utan tvivel känt redan under stora ofreden, i ty att åtminstone 1716 allt bröd för den svenska härens räkning tillreddes som succariebröd. Tillredningen skedde så, att »det bakade brödet skars i små tärningar, 3/4 tum (2,3 cm) i kubik, som sedan torkades.» Sådant bröd kallades ombord å flottan för »knallar».⁵ Faxé prisar succariebrödet emedan det »lika gått kan conserveras 2 à 3 år, är smakeligit, födande och söndersmular sig icke som skorpor.»⁶

Det är givetvis möjligt att Faxé's uppgift, som för övrigt är av relativt sen datum, gäller den ryska högsjöflottan, och att skärgårdsflottan följde ett friare bespisingssystem. Gyllengranat anför uppgiften att tjänsten på de ryska galärerna var för manskapet mera tilltalande än fältlevnaden, på grund av den rikligare kosten.⁷ Och man kan kanske kalkylera med att vissa föreskrifter stanna på pappret, särskilt under en krigsföring så rik på improvisationer, som den ryska

¹ E. Alfred Jansson, Skärgårdsliv i forna tider. I, s. 137, 138, 169.

² Freudenthal, Öfversigt af Östra Nylands fasta fornlämningar. FFT I s. 67.

³ U. T. Sirelius, Väster och öster i Finlands materiella kultur. Rig 6, 1923, s. 99 ff.

⁴ Arvid Faxé, Afhandling om Hushållningen til Siös, s. 89.

⁵ Munthe, Karl den XII och den ryska sjömakten III, s. 772 not.

⁶ Faxé, a. a., s. 90.

⁷ Gyllengranat, Sveriges sjökrigshistoria II, s. 19.

skärgårdsflottans måste varit. Vi få ej glömma, att galärernas lastkapacitet var ganska oansenlig, och att de åtföljande lastdragarna påtagligen även transporterade mjöl, särskilt då roddflottan såsom mycket ofta var fallet fullföljde en av sina uppgifter, den att förse den längs kusten framryckande lanthären med förråd. Även är att märka att roddflottan merendels gavs uppgiften att frambefordra landstigningstrupper, till följd varav bespisingproblemet antagligen mycket komplicerades i anseende till att lanthären av allt att döma följde ett särskilt bespisingssystem. Under sådana omständigheter kommo väl bespisingförhållandena på skärgårdsflottan att starkt närma sig förhållandena vid lanthären, med vilken galärerna samverkade, nära nog som en särskild flankavdelning eller flygel. Överensstämmelsen mellan detta sakförhållande och den allmänna planen för »arméns flotta», tillskapad för den svensk-finländska härens räkning genom Augustin Ehrensvärds initiativ, är uppenbar.

Allmänt bekant är att brödbakning åtminstone under senare krig följde den ryska militären åt såsom en synnerligen viktig provianteringsuppgift samt att den ryska högsjöflottan ända under världskrigets dagar baserade sin proviantering på mjukt bröd, som ständigt och jämt skulle bakas. Den ymnighet, som präglade den ryska brödbakningen under samma tid, är likaledes bekant, och känt är att de ryska fartygsbesättningarna slösaktigt gjorde sig av med återstoden av det bröd som fanns kvar, då nästa bakning företogs. Det kastades helt enkelt i sjön och kom på detta sätt eller annorledes ofta kust- eller skärgårdsbefolkningen till godo.

Att ryssugnarna kunnat användas — vid sidan av kokgroparna — även till annan matlagning är väl icke uteslutet. Traditionen från Ingarö m.fl. ställen i den svenska skärgården torde böra ihågkommas: ryssarna hade i sina ugnar stekt den rövade och slaktade boskapen. Att detta tekniskt låtit sig göra kan med de lappländska och sydslaviska exemplen för ögonen knappast förnekas.

Svante Dahlström.

REFERAT.

Die „Russenöfen“ und die russische Schärenflotte. An Finnlands Küsten und in den finnländischen Schären kommen zu Hunderten kleine aus unbehauenen Steinen ohne Mörtel aufgeführte gewölbte Öfen mit den Normalmassen von 3 m Länge, 2 m Breite und c. 1 m Höhe vor. Verf. beschreibt den Aufbau dieser Öfen nach Angaben zahlreicher Beobachter sowie ihr eigentümliches Vorkommen im Gelände, zumeist auf Anhöhen am Meeresufer, an ungebahnten Stellen. Als ein

ihnen gemeinsamer Zug wird festgestellt, dass sie sich oft an Wasserstrassen und geschützten Landungsplätzen befinden. Die Ansichten über das Alter dieser Öfen haben gewechselt; Verf. glaubt annehmen zu dürfen, dass die eigentlichen »Russenöfen« etwas über 200 Jahre alt sind, gibt aber zu, dass andere Gruppen von im Freien angelegten Öfen ein bedeutend höheres Alter haben können, wie z.B. Öfen, die von Flüchtlingen in Waldeinöden gebaut worden sind. — Im Aufsatz wird ein Verzeichnis der bemerkenswerteren Fundorte von Russenöfen in Finnland und Schweden gegeben und werden auch Freiluftsöfen anderer Art im Innern von Finnland, in Lappland, Estland u.s.w. angeführt. — In Betreff der Anwendung der Russenöfen bestreitet Verf. die Richtigkeit der im Schrifttum des öfteren vorkommenden Erklärung, dass die »Russenöfen« in grösserer Anzahl von estnischen Fischergensenschaften angelegt worden wären um in ihnen Fische zu trocknen und vertritt die von einer umfassenden Überlieferung gestützte Ansicht, dass die Russenöfen in der Tat von den Mannschaften der russischen Flotten aufgebaut wären, welche sich in Kriegszeiten längs der finnischen und schwedischen Küste bewegten. Verf. befolgt die Methode, dass er die wichtigsten Fundplätze der Öfen mit den Orten in Zusammenhang bringt, an welchen die russische Schärenflotte, hauptsächlich in dem grossen Nordischen Kriege, sich aufgehalten hat und kann dabei eine allgemeine Übereinstimmung in dieser Hinsicht feststellen. In einem Fall kann er einen dokumentarischen Beweis für seine Theorie anführen und in einigen anderen Fällen triftige Wahrscheinlichkeitsgründe vorbringen.

Verf. wirft die Frage auf, ob Russenöfen auch in den Kriegen 1741–43 und 1808–09 gebaut worden sind. Auch zieht er die Möglichkeit in Betracht, dass sie nicht ausschliesslich zum Brotbacken und zur Bereitung von anderen Speisen sondern auch zu anderen Zwecken, z.B. als Badestuben benutzt worden sind. Schliesslich wird die ethnographische Seite des Problems behandelt, indem Verf. als Arbeitshypothese den Gedanken äussert, dass die Besatzungen der russischen Galeeren, die zum grossen Teil aus Archangelsk und Südrussland herstammten, die Öfen errichtet und die an einigen Stellen neben diesen befindlichen Gruben ausgehoben hätten, weil sie in ihrer Heimat gewohnt waren in ähnlichen Öfen zu backen und ihre Speisen in Kochgruben zu bereiten.
